

Україна

Стан свободи в інтернеті у 2019 році	Частково вільна
A. Перешкоди для доступу (0-25 балів)	17
B. Обмеження контенту (0–35 балів)	19
C. Порушення прав користувачів (0-40 балів)	20
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ* (0-100 балів)	56

*0 = найменш вільна, 100 = найбільш вільна

Загальний бал: від 0 до 39 = невільна, від 40 до 69 = частково вільна, від 70 до 100 = вільна

Загальний огляд

Протягом періоду, що охоплюється цим звітом, в Україні, у тому числі на окупованих проросійськими сепаратистами територіях східного Донбасу, зафіксовано поступове покращення ситуації зі свободою інтернету, про що свідчить відсутність випадків відключення доступу до мереж у зоні конфлікту. В Україні вартість доступу до мережі Інтернет є невисокою, проте швидкість інтернет-з'єднання також залишається низькою. Інформаційний інтернет-простір піддається частковій цензурі через блокування владою російських та сепаратистських сайтів, а також блокування сепаратистами українських сайтів на підконтрольних їм територіях. Проте ці блокування, як з боку української влади, так і з боку сепаратистів, не носять жорсткого характеру, до того ж цифрове середовище є активним, попри намагання політиків маніпулювати дебатами шляхом поширення дезінформації та проплаченого контенту. Зокрема, кількість таких випадків зростає перед президентськими виборами в Україні, перший та другий тур яких відбулися в березні та квітні 2019 року, відповідно. Поширеним явищем стали арешти інтернет-користувачів, перш за все в рамках продовження конфронтації між центральною владою у Києві та проросійськими сепаратистами, так само як і напади на журналістів інтернет-видань. До цих проблем додаються ще й постійні кібератаки, які продовжують обмежувати свободу інтернету.

З часу масових протестів, що мали наслідком усунення від влади колишнього президента Віктора Януковича у 2014 році, Україна прийняла низку позитивних реформ. Тим не менше, корупція залишається ендемічною, а ініціативи, спрямовані на її подолання, впроваджуються лише частково. Часто відбуваються напади на громадських активістів та представників меншин, а нападники зазвичай залишаються непокараними. Росія продовжує окупацію автономного українського регіону Крим, до якого вона вторглася внаслідок відсторонення від влади Януковича, а також військову підтримку збройних сепаратистських формувань на східному Донбасі, де постійні обстріли продовжують наражати на небезпеку мирне населення.

Примітка: У цьому звіті Крим не розглядається. Деякі території, які окремо аналізуються у звіті організації Freedom House під назвою «Свобода у світі» (через те, що умови, що склалися на цих територіях, суттєво відрізняються від умов на решті територій відповідних країн), виключено з відповідних звітів про ситуацію в країні в рамках дослідження на тему «Свобода в мережі».

Ключові події: 1 червня 2018 року – 31 травня 2019 року

- Українська влада оголосила про намір заблокувати близько 100 сайтів через поширення «російської ідеології»; при цьому було продовжено санкції щодо російських та сепаратистських інтернет-ресурсів (детальніше у секції B1).
- Президентська виборча кампанія, яка відзначилася активним маніпулюванням онлайн-контентом, підняла питання щодо ролі соціальних медіа-платформ в українській політиці (детальніше у секції B1).

В5).

- Народні депутати в Києві розглянули низку проблемних законопроєктів, які були спрямовані на розширення повноважень влади щодо здійснення цензури та покликані запровадити покарання за лайку в інтернеті, але протягом періоду, що розглядається в цьому звіті, зазначені законопроєкти так і не були прийняті (детальніше у секціях В3, С2).
- Українська влада спробувала отримати доступ до даних, що зберігалися на мобільних телефонах двох журналістів, які займалися журналістськими розслідуваннями, що змусило Європейський суд з прав людини втрутитися в одну із справ (детальніше у секції С5).

А. Перешкоди для доступу

Рівень проникнення інтернету в Україні особливо не змінився у 2018–2019 роках. Інтернет залишається доступним для більшості населення. Український ринок інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) наповнений різноманітними технологіями, проте зазнав впливу економічних труднощів, які лише поглибилися в країні, а також кризи, що настала після захоплення Криму Росією, та конфлікту на східному Донбасі, який триває.

A1: Чи обмежують інфраструктурні ліміти доступ до інтернету або швидкість та якість інтернет-з'єднання? (від 0 до 6 балів)

5

Рівень проникнення інтернету в Україні стабілізувався, демонструючи майже однакові показники протягом останніх двох років. Станом на перший квартал 2019 року близько 64% українців повідомляли, що користуються інтернетом принаймні один раз на місяць.¹ За даними Міжнародного союзу електров'язку (ІТУ) за 2017 рік (останній рік, за який вдалося отримати достовірні дані), в Україні рівень проникнення фіксованого широкопasmового доступу в інтернет становив 12,6%, рівень проникнення мобільного зв'язку склав 133,5%, а рівень проникнення мобільного широкопasmового зв'язку перебував на рівні 41,7%.² Згідно з останніми офіційними даними в Україні, чисельність населення якої становить близько 44 млн. осіб, налічується 26 мільйонів інтернет-користувачів.³ Доступність та легкість доступу до інтернету відрізняються залежно від області; обмежувальним фактором є підтримувана Росією окупація частин Донецької та Луганської областей на Донбасі, які сепаратистська влада називає «Донецькою» і «Луганською народними республіками» («ДНР» та «ЛНР», відповідно). На деяких підконтрольних українській владі територіях у зоні конфлікту швидкість інтернет-з'єднання також є низькою.

Більшість українців заходять в інтернет зі своїх мобільних телефонів, а також вдома або на роботі; при цьому безкоштовний Wi-Fi надається також значною кількістю кафе та ресторанів. Wi-Fi також доступний у державних бібліотеках, школах, торгових центрах та аеропортах. Він також з'явився в деяких видах громадського транспорту, зокрема у швидкісних поїздах.

Мобільним інтернетом користується дедалі більше громадян. До того ж згідно з даними Інтернет Асоціації України, у першому кварталі 2019 року частка користувачів, які заходять в інтернет з мобільних пристроїв, склала 61%.⁴ Приблизно 57% населення в Україні мають смартфони.⁵ Попри низьку швидкість мобільного інтернету порівняно з іншими країнами (за результатами дослідження, проведеного в травні 2019 року, середня швидкість завантаження даних становить 19,56 Мбіт/с),⁶ мережа 3G покриває дедалі більшу кількість міст України.⁷ Згідно з оцінками, мережа 4G, яка з'явилася в Україні лише у 2018 році,⁸ покриває за географічним охопленням близько половини населення України, проте лише шість мільйонів мобільних користувачів були підключені до мережі 4G у 2018 році.⁹

Де-факто влада так званих «ДНР» та «ЛНР» поступово витіснила українських інтернет-провайдерів, що позначилося на швидкості інтернет-зв'язку на цих територіях. У жовтні 2016 року де-факто влада у

Луганську видала постанову, відповідно до якої право надавати послуги інтернет-зв'язку отримали лише місцеві провайдери «державної форми власності». У 2017 року сепаратистська влада захопила донецький офіс найбільшого інтернет-провайдера України, ПАТ «Укртелеком», позбавивши майже 200 тисяч осіб доступу до фіксованого телефонного зв'язку та мобільного інтернету.¹⁰ Через відсутність українських інтернет-провайдерів окуповані території тепер повністю перейшли на магістральний інтернет з Росії.¹¹ Незважаючи на відсутність достовірної інформації щодо доступності та рівня проникнення інтернету в «ДНР» та «ЛНР», згідно з повідомленнями, які іноді з'являються у ЗМІ, мешканці деяких населених пунктів мають лише обмежений доступ до інтернету через погану інфраструктуру та низьку швидкість з'єднання.¹² Протягом періоду, що охоплюється цим звітом, покриття 3G вже з'явилося в «ДНР», тоді як в «ЛНР» мобільний інтернет є далеко не у всіх.¹³ У березні 2018 року Міністерство зв'язку «ДНР» анонсувало запуск мережі 4G.¹⁴

A2: Чи є інтернет занадто дорогим або недоступним для деяких верств населення з причин географічного розташування, через соціальні або інші фактори? (від 0 до 3 балів)

2

Місячна вартість інтернет-послуг є відносно невисокою і доступною для більшості населення. До того ж вартість послуг стаціонарного широкопосмугового зв'язку становила всього 120 - 160 гривень (\$4.00 – \$6.00), тоді як мобільний широкопосмуговий зв'язок коштував всього 60 - 100 гривень (\$2.00 – \$3.50) у 2018 році. У грудні 2018 року середня заробітна плата в Україні становила 10,573 гривень на місяць (\$370).¹⁵ Згідно з Індексом інклюзивності інтернету за 2019 рік, Україна посідає 57 місце зі 100 країн, в яких досліджували доступність інтернет-з'єднання.¹⁶ За даними іншого дослідження, Україна займає четверте місце в рейтингу країн з найдешевшим мобільним інтернетом. Середня ціна за 1 Гб мобільного трафіку тут не перевищує 0,51 дол. США.¹⁷ За наявною інформацією, на окупованих територіях місячна вартість мобільного широкопосмугового інтернету є аналогічною, проте операторами пропонуються різні тарифи, а якість послуг є набагато нижчою.¹⁸

Інфраструктура ІКТ краще розвинена у містах. До того ж різниця в доступі до інтернету між містом і селом продовжила скорочуватися. За деякими оцінками рівень проникнення інтернету у сільській місцевості зріс з 51% у 2017 році до 54% у 2019 році.¹⁹ Доступ до мобільного інтернету стандарту 3G та 4G є набагато більше обмеженим у сільській місцевості.

Існує невеликий розрив у кількості користувачів інтернету за статтю: інтернетом частіше користуються чоловіки, аніж жінки.²⁰

A3: Чи здійснює влада технічний або правовий контроль інтернет-інфраструктури з метою цензури, стеження або обмеження підключення до інтернету? (від 0 до 6 балів)

4

Для обмеження доступу до інтернету можуть використовуватися закони України про надзвичайний і воєнний стан. Під час надзвичайного стану влада може вводити «особливі правила» про «користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі».²¹ У випадку воєнного стану військові адміністрації мають право забороняти «передачу інформації через комп'ютерні мережі».²² Незрозуміло, що саме ці положення означають на практиці, проте, ймовірно, що вони передбачають можливість обмеження доступу в інтернет. До цього часу влада утримувалася від виконання цих положень. У листопаді 2018 року було введено воєнний стан у 10 областях України у відповідь на конфронтацію між Україною та Росією у Керченській протоці.²³ Впродовж 30 днів воєнного стану не було зафіксовано жодного випадку закриття мереж або обмеження доступу до інтернету. Проте, протягом періоду, що аналізується в цьому звіті, були зроблені спроби запровадити законодавство, яке б посилює контроль влади над інтернетом.

Зокрема, проєкт закону 6688, у разі прийняття, зобов'язував би інтернет-провайдерів встановлювати моніторингове обладнання, яке дозволяло б Службі безпеки України (СБУ) контролювати інтернет.²⁴

Обмеження зв'язку є історично найбільш поширеним на окупованому Донбасі. За наявною інформацією минулого року сталася низка збоїв у роботі інтернету, найбільші з яких були зафіксовані у жовтні 2017 року,²⁵ січні 2018 року²⁶ та квітні 2018 року.²⁷ Протягом періоду, що розглядається у цьому звіті, про жодні значні збої з підключенням до інтернету українськими ЗМІ не повідомлялось. Після відключення Україною магістральних каналів, що йшли до «ДНР» та «ЛНР», зазначені «республіки» повністю переключили свій магістральний трафік на Росію.²⁸ У «ДНР» компанія «Углетелком» проклала магістральні канали до Росії, хоча міністр зв'язку «ДНР» так і не сказав, завдяки якому російському інтернет-провайдеру це стало можливим.²⁹

Порушення в роботі інтернету, навіть якщо вони і стаються (див. А1), залишаються локалізованими частково завдяки розмаїтості інтернет-інфраструктури в Україні, що забезпечує її стійкість до відключення. Підключення магістральної мережі передачі даних до міжнародної інтернет-мережі не є централізованим, і більшість провайдерів інтернет-послуг самостійно розпоряджаються власними каналами зв'язку.³⁰ Українська мережа обміну інтернет-трафіком UA-IX забезпечує обмін інтернет-трафіком та підключення українських інтернет-провайдерів до глобальної мережі Інтернет. Країна має добре розвинену мережу не менше ніж з восьми регіональних точок обміну інтернет-трафіком, а також прямі з'єднання через різноманітні фізичні канали з найбільшими точками обміну інтернет-трафіком Європи.³¹

A4: Чи існують правові, регуляторні або економічні перепони, які обмежують різноманітність інтернет-провайдерів? (від 0 до 6 балів)

4

Український ринок ІКТ є достатньо ліберальним і наразі демонструє стабільне зростання. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), в Україні працює близько 6 000 інтернет-провайдерів і мобільних операторів.³²

До приватизації, що відбулася у 2011 році, 93% акцій компанії «Укртелеком», найбільшого оператора телекомунікацій і провідного інтернет-провайдера в Україні, належали державі.³³ Зараз «Укртелеком» перебуває у власності Ріната Ахметова, бізнес-магната або «олігарха» з політичними зв'язками та найбагатшої людини в країні.³⁴ Інші провайдери телекомунікацій змушені орендувати лінії зв'язку, оскільки «Укртелеком» володіє більшістю об'єктів інфраструктури ІКТ і не всі альтернативні провайдери мають достатньо ресурсів, щоб побудувати власні мережі. Проте «Укртелеком» не чинить тиску на інших інтернет-провайдерів і не здійснює регуляторного контролю їхньої діяльності.

Іншими найбільшими інтернет-провайдерами в Україні є «Воля», «Тріолан», «Фрегат», «Датагруп», «Ланет» та «Vega».³⁵ «Київстар» (що належить групі компаній Veon, раніше відомій під назвою «Vimpel-Com Ltd.», яку контролює російський мільярдер Михайло Фрідман) є другим найбільшим інтернет-провайдером.³⁶ «Київстар» також є одним із трьох провідних операторів ринку мобільного інтернету, разом із компанією «Vodafone Україна» (що належить російській компанії МТС) та компанією «Lifecell» (власником якої є турецька компанія Turkcell).³⁷

Згідно з інформацією у відкритому доступі, на окупованій частині Донбасу також працює багато місцевих інтернет-провайдерів.³⁸ «Інтертелеком» був останнім українським інтернет-провайдером, який працював на частині окупованих територій, але, згідно з повідомленнями, в серпні 2018 року «Інтертелеком» припинив надавати свої послуги в «ДНР».³⁹ Після того, як інші українські інтернет-провайдери були змушені залишити окуповані території, активи, що залишилися після них, перейшли в розпорядження місцевих провайдерів. Наприклад, «Комтел» заволодів активами «Укртелекому» в Донецьку,⁴⁰ а «Фенікс» працює на базі мережі та інфраструктури компаній «Київстар» та «Lifecell».⁴¹ Згідно з інформацією, у відкритому

доступі, у березні 2019 року «Vodafone Україна» припинив роботу в «ДНР», в результаті чого «Фенікс» фактично став монополістом на ринку мобільного зв'язку.⁴² Після закінчення періоду, проаналізованого у цьому звіті, у ЗМІ з'явилася інформація, що оператор «Vodafone Україна» домовився з де-факто владою окупованих територій про відновлення зв'язку.⁴³

Пряких перешкод для виходу на ринок ІКТ майже немає, але будь-яке нове підприємство, крім поширеної корупції, стикається з бюрократичними, законодавчими та податковими перепонами. Український ринок ІКТ критикують, зокрема, за складну процедуру отримання ліцензії для операторів. Відповідно до Закону «Про зв'язок» 2003 року оператори зобов'язані отримувати ліцензію до початку своєї господарської діяльності; дія цієї вимоги мала закінчитися 1 січня 2018 року, відповідно до приписів Закону «Про ліцензування видів господарської діяльності», проте НКРЗІ продовжує видавати операторам ліцензії, посилаючись на Закон «Про зв'язок».⁴⁴ Регіональні інтернет-провайдери — зазвичай невеликі місцеві підприємства, успіх яких залежить від наявності політичних зв'язків на місцевому рівні, що робить ринок уразливим до корупції.

A5: Наскільки вільними, чесними та незалежними є національні регуляторні органи, що здійснюють нагляд за діяльністю інтернет-провайдерів та ринком цифрових технологій? (від 0 до 4 балів)

2

Регулятором сектору ІКТ є НКРЗІ, яка підпорядкована Президенту і підзвітна Верховній Раді.⁴⁵ Президент призначає членів НКРЗІ строком на шість років шляхом видання відповідного указу. Непрозорість процедури призначення її членів викликає занепокоєння з огляду на поширення політичної корупції в Україні та високоприбутковий характер бізнесу в цьому секторі.⁴⁶ Наразі членами НКРЗІ є державні службовці та фахівці з досвідом роботи у сферах зв'язку, машинобудування та безпеки. Законом «Про телекомунікації» передбачено, що положення про НКРЗІ затверджується Президентом України,⁴⁷ що, таким чином, загрожує незалежності комісії. Критики також висловлюють занепокоєння з приводу непрозорості прийняття рішень та діяльності НКРЗІ.

У «ДНР» регулювання ІКТ належить до компетенції Міністерства зв'язку, тоді як у «ЛНР» сектор ІКТ перебуває у віданні Міністерства зв'язку та масових комунікацій.⁴⁸ Про роботу цих органів відомо небагато.

В. Обмеження контенту

Влада продовжила політику цензури інтернет-контенту, запроваджену ще в 2014 році під час вторгнення Росії до України, блокуючи контент, який вважається таким, що загрожує суверенітету України. Наразі заблоковано значну кількість російських сайтів і сепаратистських інтернет-медіа, і у Верховній Раді з'являється дедалі більше законодавчих пропозицій, спрямованих на закріплення на законодавчому рівні повноважень органів влади щодо блокування інтернет-ресурсів. Проте, незважаючи на існуючі обмеження, інтернет продовжує відзначатися відносним плюралізмом. Як російські, так і українські інтернет-тролі, послугами яких користуються різні політичні сили, вдаються до маніпулювання суспільною думкою в інтернеті, проте активісти відстежують і викривають такі спроби.

B1: Чи здійснюють державні органи блокування та фільтрування інтернет-контенту, і чи зобов'язують вони інтернет-провайдерів блокувати та фільтрувати інтернет-контент? (від 0 до 6 балів)

3

Влада з обох сторін конфлікту на Донбасі вдається до цензури в інтернеті з порушенням міжнародних норм. Українська влада, яка раніше рідко блокувала контент, тепер обмежує доступ до декількох російських інтернет-платформ, а також сайтів, які вважаються такими, що містять російську пропаганду. Де-факто влада так званих «ДНР» і «ЛНР» блокує українські сайти, у тому числі новинні інтернет-ресурси.⁴⁹ За останні три роки до Верховної Ради було внесено низку законодавчих ініціатив, які передбачають наділення органів влади ширшими повноваженнями щодо блокування сайтів, що свідчить про намагання влади посилити цензуру інформаційного простору в інтернеті. Проте, новообраний Президент України Володимир Зеленський, який вступив на пост глави держави у травні 2019 року, дав зрозуміти, що він не схвалює чинний у державі режим блокування.⁵⁰

В лютому 2019 року високопосадовець з СБУ заявив про наміри заблокувати 100 сайтів за пропагування «російської ідеології».⁵¹ Станом на кінець періоду, проаналізованого в цьому звіті, ситуація з цими блокуваннями залишається невідомою. У минулому СБУ блокувала сайти на власний розсуд.⁵² Згідно з інформацією у відкритому доступі, за період, що розглядається, жодних нових блокувань інтернет-ресурсів в «ДНР» та «ЛНР» зафіксовано не було.

В Україні було заблоковано російські соціальні мережі «ВКонтакте» (VK) та «Однокласники» (OK), а також пошукову систему «Яндекс», яка є найпопулярнішою пошуковою системою в російськомовному сегменті інтернету, та популярний поштовий сервіс Mail.ru. Інтернет-провайдерів було зобов'язано закрити доступ до цих веб-ресурсів на виконання указу тодішнього президента Петра Порошенка, виданого у травні 2017 року, яким було введено санкції щодо російських компаній.⁵³ Петро Порошенко заявив, що вжиті заходи були викликані необхідністю захисту від кібератак та від збору даних російськими спецслужбами.⁵⁴ У 2018 році Порошенко ввів у дію нові санкції, зобов'язавши інтернет-провайдерів заблокувати ще 192 сайти, у тому числі російські та сепаратистські інтернет-ЗМІ.⁵⁵ У березні 2019 року Порошенко поновив санкції проти деяких російських і сепаратистських компаній, зокрема проти ТОВ «Яндекс», і це тоді, як до 2020 року мали діяти санкції, введені ще у 2017 році.⁵⁶

В останні роки Міністерство інформаційної політики зверталося до СБУ з пропозиціями щодо блокування сайтів (як правило, сепаратистських). У 2019 році ним було направлено прохання про блокування 21 сайта з низки підстав, зокрема, через розпалювання міжетнічної ворожнечі, заклики до насильницького повалення конституційного ладу та пропаганду війни.⁵⁷ У 2018 році Мініформполітики було надано перелік з 21 сайта, що підлягали блокуванню,⁵⁸ а у 2017 році подано список з 20 сайтів для блокування.⁵⁹ Деякі перелічені міністерством сайти, вочевидь, були заблоковані інтернет-провайдерами навіть за відсутності офіційного наказу про блокування.⁶⁰

На практиці наказ органів влади щодо блокування інтернет-ресурсів виконується українськими інтернет-провайдерами непослідовно. У березні 2019 року українська громадська організація (ГО) «Лабораторія цифрової безпеки» провела тестування інтернет-блокувань, здійснених 70 інтернет-провайдерами у всіх регіонах України, за результатами якого було встановлено, що незважаючи на те, що декілька провідних інтернет-провайдерів, зокрема «Датагруп», «Київстар» та «Воля», блокували по 240 сайтів, внесених до санкційних списків 2017-2018 рр., 20 інтернет-провайдерів не блокували навіть половини санкційного списку сайтів.⁶¹ У мережах деяких інтернет-провайдерів були доступні навіть VK та OK.

Іноді доступ до матеріалів, що порушували авторські права, блокувала національна поліція, створена у 2015 році.

Крім того, у 2015 році де-факто влада «ДНР» створила власний «чорний список» заборонених сайтів, до якого увійшли українські новинні ресурси.⁶² Цей список перебуває в закритому доступі і незрозуміло, якою мірою керівництво «ДНР» може блокувати зазначені у цьому списку сайти.⁶³ Наприкінці 2015 року де-факто влада «ЛНР» заблокувала доступ до понад 100 новинних сайтів, змусивши місцевих інтернет-провайдерів виконувати її наказ про цензуру.⁶⁴ Міністерство зв'язку та масових комунікацій «ЛНР» має

список «заборонених сайтів», але доступ до нього закрито.⁶⁵ За результатами інтернет-тестувань, проведених ГО «Лабораторія цифрової безпеки» в низці міст на окупованих територіях у березні 2019 року, було отримано додаткові докази того, що блокування інтернет-ресурсів сепаратистською владою здійснюється нерівномірно. Результати тестування показали, що українські сайти найактивніше блокують луганські інтернет-провайдери, тоді як два донецькі інтернет-провайдери не заблокували жодного зі 162 протестованих сайтів.⁶⁶

B2: Чи застосовують державні і недержавні суб'єкти засоби правового, адміністративного або іншого впливу, щоб змусити видавців, хостинг-провайдерів або цифрові платформи до видалення контенту? (від 0 до 4 балів)

2

Українська влада іноді змушує третіх осіб видаляти контент, який стосується гострих політичних питань.

У другій половині 2018 року влада звернулася до адміністрації Facebook з проханням видалити небажаний контент, а саме одну сторінку, яка нібито стосувалася «місцевої терористичної організації».⁶⁷ Адміністрація Facebook задовольнила це прохання. В той самий період запит на видалення контенту надійшов і до компанії Twitter, але вона ніяк не відреагувала на нього.⁶⁸ У другій половині 2018 року компанія Google отримала 20 аналогічних запитів від влади, які були пов'язані зі скаргами на наклеп, порушення авторських прав і товарних знаків, шахрайство, а також загрозу національній безпеці.⁶⁹ Google задовольнила 15 відсотків цих запитів.

Facebook та інші компанії-власники соціальних мереж часто видаляють законний контент зі своїх платформ в Україні. Намагаючись боротися з дезінформацією (див. B5), компанія Facebook зайняла жорстку позицію щодо проплаченого політичного контенту, і під її обмежувальні заходи потрапили і громадські організації. Згідно з інформацією правозахисної організації Privacy International, деякі громадські організації «неодноразово стикалися з забороною або некоректним позначенням і видаленням їхніх освітніх матеріалів як політичного контенту».⁷⁰ Крім того, відомо, що соціальну мережу Facebook заповнили боти (автоматичні облікові записи), які представляли невідомі політичні сили, розповсюджуючи фейкові запити на видалення контенту, внаслідок чого компанія була змушена тимчасово видаляти повідомлення або призупиняти дію акаунтів.

У 2015 році у поле зору СБУ потрапила хостингова компанія NIC після того, як вона не виконала вимогу правоохоронних органів закрити п'ять нібито антиукраїнських сайтів. Співробітники СБУ вилучили хостингові сервери в чотирьох розташованих у Києві дата-центрах NIC.ua, тимчасово відключивши 30 000 українських сайтів, які не мали жодного відношення до сторінок, які цікавили СБУ.⁷¹ За проаналізований у цьому звіті період 2018-2019 років жодних повідомлень про аналогічні інциденти у ЗМІ не було.

B3: Наскільки прозорими, пропорційними переслідуваній меті та забезпеченими можливістю незалежного оскарження є обмеження цифрового контенту в інтернеті? (від 0 до 4 балів)

2

Центральна влада в Києві здійснює блокування сайтів і приймає рішення щодо їх блокування у непрозорий спосіб. Кримінальний кодекс наразі вимагає блокування зображень сексуального насильства над дітьми,⁷² але повноваження влади щодо блокування інших видів контенту здебільшого не підкріплені нормами законодавства. Указом про інформаційну безпеку, підписаним Президентом у 2017 році, передбачена розробка законодавчих механізмів блокування, моніторингу та видалення контенту, який вважається таким, що загрожує державному суверенітету,⁷³ і була запропонована ціла низка законопроектів для вирішення цього питання.

Законопроєктом, внесеним у Верховну Раду в березні 2019 року, було запропоновано встановити кримінальну відповідальність за поширення недостовірної інформації в інтернеті і у ЗМІ. Це також дозволило б судам тимчасово призупиняти діяльність ЗМІ, які публікують недостовірні відомості під час виборчого процесу, наприклад, шляхом блокування їхніх сайтів.⁷⁴ Цей законопроєкт був розкритикований місцевими громадськими організаціями і станом на кінець розглянутого періоду так і не був прийнятий.⁷⁵

У червні 2018 року Комітет Верховної Ради з питань національної безпеки та оборони схвалив спірний законопроєкт про національну безпеку, відомий як законопроєкт № 6688, і вніс його на розгляд Верховної Ради в цілому.⁷⁶ Законопроєкт, у разі прийняття, надавав би владі широкі повноваження щодо блокування сайтів, а одне з його положень дозволяло блокувати доступ до сайтів на строк до 48 годин без ухвали суду.⁷⁷ З моменту його внесення у 2017 році законопроєкт був підданий осуду з боку організацій громадянського суспільства,⁷⁸ але і досі перебуває на розгляді.⁷⁹ Аналогічний документ, відомий під назвою «Законопроєкт № 6676», зрештою, було відкликано після його внесення на розгляд парламенту у 2017 році.⁸⁰

В лютому 2018 року НКРЗІ підготувала проєкт постанови, якою було визначено порядок блокування сайтів інтернет-провайдерами та встановлено технічний механізм моніторингу стану припинення надання послуг із доступу до інформаційних ресурсів.⁸¹ Цей документ було розроблено представниками служб безпеки. Українські громадські організації закликали владу відкликати цю постанову, стверджуючи, що вона надає державним органам надто широкі повноваження і ставить під загрозу свободу інтернету.⁸² Критики також висловили занепокоєння з приводу того, що визначений цією постановою порядок блокування може мати й інші негативні наслідки. Постанова так і не була остаточно прийнята.

Таким чином, жодних офіційних настанов щодо порядку застосування санкцій до російських та сепаратистських сайтів так і не було видано. До того ж відповідно до Закону «Про Раду національної безпеки і оборони України», рішення щодо застосування санкцій є обов'язковим до виконання лише органами виконавчої влади.⁸³ Проте НКРЗІ звернула увагу інтернет-провайдерів, що вони обов'язково повинні дотримуватися санкцій, і пригрозила їм адміністративними стягненнями за порушення порядку та умов надання послуг зв'язку.⁸⁴

Відповідно до Закону України «Про електронну комерцію» інтернет-провайдери загалом не несуть відповідальності за інформацію інших осіб, що передається їхніми мережами.⁸⁵

Прийнятий у 2017 році Закон «Про державну підтримку кінематографії в Україні» зобов'язує постачальників послуг хостингу обмежувати доступ до веб-сторінок, на яких здійснюється незаконне відтворення певних категорій матеріалів, захищених авторським правом, за заявою власника авторського права у випадках, якщо власник веб-сторінки не видалив такий контент. Хостинг-провайдер може приховати відповідну веб-сторінку без постанови суду на строк до 10 днів. Постачальники послуг хостингу можуть притягатися до відповідальності за недотримання цієї норми.⁸⁶

Підстави для блокування сайтів та видалення контенту в «ДНР» та «ЛНР» є незрозумілими. Проте норми законодавства, розроблені в обох сепаратистських утвореннях, значною мірою ґрунтуються на нормах законодавства РФ; так, Закон «ЛНР» «Про засоби масової інформації», яким заборонено поширення деяких матеріалів, є ідентичним до однойменного закону РФ.⁸⁷

В4: Чи вдаються журналісти, коментатори та пересічні користувачі до самоцензури? (від 0 до 4 балів)

2

Інтернет-журналісти і пересічні користувачі інтернету змушені вдаватися до самоцензури, зокрема при висвітленні тем, безпосередньо пов'язаних із патріотизмом, сепаратизмом, тероризмом та Росією. Згідно з Індексом медіастійкості Американської Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) за 2019

рік, «самоцензура міцно вкорінилася в українських медіа».⁸⁸ Застосування самоцензури більш яскраво виражене в окупованому Донбасі, де користувачі соцмереж та журналісти, які висловлюють проукраїнські погляди, зазнають залякувань та насильства.⁸⁹

B5: Чи є онлайн-джерела інформації об'єктом контролю та маніпуляцій з боку органів влади або інших впливових сил, з метою просування чийось політичних інтересів? (від 0 до 4 балів)

2

В українському інтернет-просторі активно працюють проплачені коментатори та тролі.⁹⁰ Згідно з даними деяких журналістських розслідувань, значна кількість українських політичних діячів користується послугами компаній з поширення постів у соцмережах та груп, що займаються тролінгом, для відбілювання своєї репутації або нападок на своїх опонентів в інтернеті. Така діяльність зазвичай провадиться через мережу автоматизованих облікових записів у соцмережах або ботів. Наприклад, одним із таких розслідувань у 2018 році було виявлено групу акаунтів, які мали риси, притаманні ботам, а саме демонстрували незвично високу активність на деяких сторінках у Facebook, зокрема, на сторінках колишнього міністра інформаційної політики Юрія Стеця та інших політиків.⁹¹ Аналіз активності цих акаунтів показав, що вони часто «лайкали» і «шерили» однакові пости різних користувачів та сторінок Facebook, які не були безпосередньо пов'язані між собою, що свідчило про те, що в численних інтернет-кампаніях була задіяна одна й та ж мережа фейкових акаунтів.⁹² Про діяльність цих компаній відомо небагато, а їхній фактичний вплив на суспільні обговорення і громадську думку залишається спірним питанням. Після закінчення періоду, проаналізованого у цьому звіті, Проєкт розслідування корупції та організованої злочинності (ПРКОЗ, англ. Organised Crime and Corruption Reporting Project (OCCRP)), опублікував викривальні матеріали на одну таку компанію, яка працювала під двома назвами, Doping та PRagmatico.⁹³ Компанія поставила завдання репортеру під прикриттям ПРКОЗ кожну семигодинну зміну писати по 300 позитивних коментарів (на Facebook та популярних новинних сайтах) для її клієнтів -- політичних партій «Громадянська позиція» та «Голос».

Крім таких сумнівних маніпуляцій у соціальних мережах, до політичних кампаній в Україні часто залучають популярних блогерів, розраховуючи на здійснення ними впливу на громадську думку, шляхом поширення певної інформації або замовлених коментарів.⁹⁴

Президентська передвиборча кампанія в Україні у 2019 році відзначилася жорсткою боротьбою між кандидатами у соціальних мережах. Були зафіксовані непоодинокі випадки розповсюдження завідомо неправдивої інформації.⁹⁵ Наприклад, на декількох сторінках у соцмережах, які, згідно з інформацією у відкритих джерелах, були пов'язані з Порошенком, було опубліковано відеоролики, які виставляли наркоманом його основного конкурента і фактичного переможця президентської гонки Володимира Зеленського.⁹⁶

Український інформаційний простір в інтернеті також є полем для маніпуляцій з боку суб'єктів, які представляють російські інтереси. Неправдива чи така, що навмисно вводять в оману, інформація з дружньою до Кремля риторикою регулярно поширюється в інтернеті у новинних повідомленнях, розрахованих на російськомовних українців. StopFake, українська платформа, створена для спростування дезінформації і пропаганди в інтернеті, регулярно виявляє російськомовні фейкові новини на теми, що стосуються України. Такі статті пишуться за однією і тією ж схемою, представляючи неправдиву інформацію, покликану переконати читачів у неефективності української влади⁹⁷, наголосити на відсутності реальних кроків української влади у напрямку євроінтеграції та відсутності потреби рухатися у бік зближення з ЄС⁹⁸ та підкреслити схвалення українцями та кримчанами анексії Криму Росією.⁹⁹ Такі статті, які StopFake розвінчує, часто спершу з'являються у російських виданнях, у тому числі у державних ЗМІ, а також іноді згодом публікуються на українських новинних сайтах в інтернеті.¹⁰⁰

Українська аудиторія у соціальних мережах часто стає мішенню прокремлівських тролів. У січні 2019 року адміністрація Facebook повідомила про видалення 107 сторінок, груп та облікових записів у Facebook — а також 41 акаунт в Instagram — «через залучення до скоординованої неавтентичної поведінки в рамках мережі, створеної у Росії, яка діяла в Україні».¹⁰¹ Власники цих облікових записів представлялися українцями і публікували записи про місцеві новини в Україні, час від часу поширюючи певну політичну риторичку. У березні 2019 року, до початку першого туру президентських виборів в Україні, Facebook повідомила про видалення 1,907 сторінок, груп та облікових записів, пов'язаних із Росією, за розсилку спаму та неетичну поведінку.¹⁰² Згідно з повідомленнями, деякі акаунти публікували матеріали, що стосувалися українських новин і політики.

В останні декілька років у соцмережах помічена активність тролів, у тому числі прокремлівських, які вдають із себе відданих патріотів України або націоналістів, намагаючись посіяти недовіру в українському суспільстві. Як зазначалося в одному репортажі, тролі часто проявляли високу активність у групах українських патріотів у соціальних мережах, а іноді навіть виступали адміністраторами сторінок. Тролі використовували символіку України на фото у своїх профілях у соцмережах, нищівно критикуючи українську владу за те, що вона зрадила своїх громадян, та закликаючи до її насильницького повалення.¹⁰³

Цю ситуацію ускладнює сильна поляризація українських інтернет-медіа. Журналісти іноді виконують вказівки впливових власників медіа. Ця проблема тісно пов'язана з таким явищем як «джинса» або таємно проплачені матеріали. За результатами дослідження, проведеного Інститутом масової інформації під час президентської виборчої кампанії в Україні, всього протягом п'яти днів моніторингу було зафіксовано 314 випадків поширення політичної джинси.¹⁰⁴

З окупованого Донбасу надходять повідомлення про жорстку цензуру та ліквідацію незалежних медіа.¹⁰⁵

В6: Чи існують регуляторні або економічні обмеження, які негативно впливають на можливість розміщення користувачами матеріалів в інтернеті?	2
(від 0 до 3 балів)	

Інтернет-медіа в Україні загалом менше зазнають економічного тиску та контролю з боку їхніх власників, аніж друковані ЗМІ, радіо і телебачення. Менші витрати на випуск порівняно з телебаченням та загалом ліберальне регулювання сприяли формуванню активного інформаційного простору в інтернеті. Для прикладу, в Україні немає вимог щодо реєстрації інтернет-видань, так само як і вимог щодо обсягу реклами, що публікується в онлайн-медіа, а також обсягу залучення інвестицій цими інтернет-ресурсами.¹⁰⁶ В останні роки ринок інтернет-реклами також відзначається стабільним зростанням; його розмір за оцінками склав близько \$134 млн. у 2018 році, що на 17% більше порівняно з 2017 роком.¹⁰⁷

Зростання популярності онлайн-медіа спонукало олігархів і політичних діячів створити власні цифрові ЗМІ. Щедре фінансування таких медіа-ресурсів їхніми власниками створило нерівні ринкові умови для незалежних ЗМІ.

Економічні і регуляторні умови, в яких інтернет-видання працюють в «ДНР» і «ЛНР», є вкрай нестабільними. Органи влади в «ДНР» вимагають від блогерів реєструватися в Міністерстві зв'язку.¹⁰⁸

В Україні мережевий нейтралітет не закріплений у національному законодавстві. Провайдери мобільного зв'язку порушують мережевий нейтралітет, пропонуючи тарифні плани, в рамках яких користувачам непотрібно платити за доступ до соцмереж або такий доступ надається за зниженими тарифами,¹⁰⁹ хоча існування таких тарифних планів «не має істотного впливу на участь у цифрових медіа», за даними Академії Німецької Хвилі.¹¹⁰

В7: Чи бракує онлайн-медіа різноманітності контенту? (від 0 до 4 балів)

2

Інтернет-медіа в Україні загалом є плюралістичними і різноманітними, проте обмеження, введені щодо російських платформ, почали впливати на використання цих медіа, а медійний контент став менш різноманітним на окупованих частинах Донецької і Луганської областей.

Активне використання соціальних мереж, зокрема мережі Facebook, журналістами, політиками та активістами сприяє плюралізму інформації в інтернеті. Російські соціальні медіа-платформи зберігають популярність через свою доступність та зростання використання віртуальних приватних мереж (VPN), які дозволяють обходити встановлені владою обмеження. Дані щодо використання ВК, ОК та інших російських сервісів іноді є суперечливими через різні підходи до вимірювання аудиторії. Проте, численні дослідження свідчать про зменшення використання цих сервісів. За даними одного дослідження, в рейтингу найпопулярніших сайтів ВК опинилася на 17-му місці в грудні 2018 року проти 10-го місця в грудні 2017 року.¹¹¹ Інші міжнародні інтернет-ресурси, такі як Facebook та Twitter, залишаються у вільному доступі, і після Революції гідності 2014 року кількість їхніх користувачів лише зростає (див. В8).

Незважаючи на менш різноманітні онлайн-медіа в окупованому Донбасі, користувачі там мають можливість користуватися російськими та деякими українськими інтернет-ресурсами.

У квітні 2018 року Верховна Рада України прийняла спірний мовний закон, який, між іншого, передбачав, що сайти повинні мати україномовні версії, які мають відкриватися першими за замовчуванням, і рекламні матеріали, що публікуються в інтернеті, також повинні бути складені українською мовою.¹¹² Закон потенційно може звузити інформаційний простір в інтернеті для значної частини російськомовного населення України, а також інших мовних меншин, таких як етнічні угорці та кримські татари.

В8: Чи існують обмеження на використання користувачами цифрових ресурсів для мобілізації, згуртування громад та проведення кампаній з політичних та соціальних питань? (від 0 до 6 балів)

4

Соціальні мережі в Україні, які значно розширили свій вплив після революції 2014 року, продовжили зростання у 2019 році, проте більш повільними темпами. Зокрема, Facebook став важливою платформою для суспільних дискусій про політику, реформи і громадянське суспільство. В грудні 2018 року кількість користувачів Facebook в Україні становила 13 млн. осіб, що на 56,6% більше, ніж у травні 2017 року, коли було заблоковано російські соцмережі.¹¹³ Блокування ВК та ОК продовжує обмежувати потенціал мобілізації громадян на цих популярних інтернет-майданчиках (див. В1).

Інтернет-сайти та соціальні медіа-платформи відіграють важливу роль в інформуванні населення України про ситуацію на окупованих територіях сходу України. Інтернет-платформа LetMyPeopleGo¹¹⁴ надає актуальну інформацію про українських громадян, які незаконно перебувають у заручниках або незаконно засуджені проросійськими силами, а також проводить кампанії за їхнє звільнення.¹¹⁵

Інші інтернет-платформи використовуються для боротьби з корупцією. З 2014 року журналісти, що займаються розслідуваннями, та активісти працюють над цифровою базою податкових декларацій чиновників.¹¹⁶ Під час президентської виборчої кампанії у 2019 році активісти запустили Telegram-бота для збору інформації про підкуп виборців та інші порушення виборчого законодавства.¹¹⁷

Соціальні мережі використовуються для захисту прав вразливих або недостатньо представлених суспільних груп, таких як жінки і люди з інвалідністю.¹¹⁸ Інтернет-видання «Повага», яке розпочало свою діяльність у

2016 році, має на меті просувати інтереси жінок-експерток шляхом проведення адвокаційних кампаній та створення бази експерток, яка доступна місцевим і міжнародним ЗМІ.¹¹⁹ Ще одна інтернет-кампанія #яНебоюсьСказати стала популярною у липні 2016 року після того, як активістка Анастасія Мельниченко поділилася особистими історіями сексуального насильства та домагань. Тисячі українських і російських жінок згуртувалися в соціальних мережах, щоб розповісти власні історії під хештегом #яНебоюсьСказати, маючи на меті змінити культурне ставлення до цієї проблеми.¹²⁰ Члени української ЛГБТ-спільноти регулярно користуються соціальними медіа-ресурсами для організації різних заходів, таких як Марш рівності у Києві. Проте іноді вони відчувають на собі супротив, також організований у соцмережах, з боку праворадикальних груп.¹²¹

Значна кількість представників української влади користуються Facebook та Twitter для інформування громадськості про свою діяльність. Чиновники регулярно відповідають на коментарі в соціальних мережах, намагаючись врахувати громадську думку, що також сприяє підвищенню підзвітності.¹²²

Підтверджених повідомлень про громадську мобілізацію в соціальних мережах в «ДНР» і «ЛНР» немає; на цих територіях де-факто влада не терпить інакомислення.

С. Порушення прав користувачів

Влада продовжила переслідувати користувачів соціальних мереж у спробі зупинити нібито антиукраїнську риторичу в інтернеті, в деяких випадках вдаючись до арештів інтернет-користувачів за поширення «сепаратистських» чи «екстремістських» настроїв в соцмережах. Кібератаки, переважно ініційовані іноземними агентами, продовжують становити серйозну загрозу державним установам, громадським організаціям та інфраструктурі ІКТ.

С1: Чи справді Конституція та інші норми законодавства не захищають права, такі як право на свободу вираження поглядів, право на доступ до інформації та право на свободу преси, у тому числі в інтернеті, та чи забезпечується примусове виконання цих положень судовою владою, якій бракує незалежності? (від 0 до 6 балів)	3
--	----------

Право на свободу слова гарантується всім громадянам України згідно зі статтею 34 Конституції України, але це право може обмежуватися державою в інтересах національної безпеки чи громадського порядку, і на практиці воно іноді порушується.¹²³ Частиною третьою статті 15 Конституції України заборонена будь-яка цензура.¹²⁴

Українські суди не вільні від корупції та політичного втручання. Рівень довіри до української судової системи залишається низьким; згідно з даними одного опитування, станом на вересень 2018 року судам довіряють лише 16% українців.¹²⁵ Це суттєво більше ніж у 2015 році, коли рівень довіри становив лише 5%, що стало можливим завдяки декільком спробам проведення судової реформи.

Право на свободу вираження поглядів та інші права не поважаються на окупованих територіях Донецької і Луганської областей.

С2: Чи існують норми законодавства, які передбачають притягнення до кримінальної чи цивільно-правової відповідальності за правомірну діяльність в інтернеті? (від 0 до 4 балів)	2
--	----------

Певного спеціального закону, який би передбачав кримінальне покарання або цивільно-правову відповідальність безпосередньо за діяльність в інтернеті, не існує, проте на цю діяльність поширюються інші норми законодавства, у першу чергу, положення Кримінального кодексу, які передбачають покарання за екстремізм, сепаратизм або тероризм. Частиною другою статті 109 Кримінального кодексу України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років за публічні заклики до насильницького повалення конституційного ладу.¹²⁶ Статтею 110 Кримінального кодексу до кримінально-карних діянь віднесені публічні заклики до порушення територіальної цілісності України, у тому числі будь-які такі заклики в інтернеті, і передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років.¹²⁷ Статтею 161 Кримінального кодексу заборонено «розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті» і передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років.¹²⁸

У березні 2019 року декількома народними депутатами на розгляд Верховної Ради було внесено законопроект, який встановлює кримінальну відповідальність за розповсюдження «фейкових новин».¹²⁹ Ним пропонувалося накладати штрафи або ж карати громадськими роботами за умисне поширення у ЗМІ завідомо недостовірної інформації. Станом на кінець періоду, що розглядається у цьому звіті, цей законопроект так і не було прийнято.

У листопаді 2018 року у Верховній Раді було зареєстровано законопроект, який встановлював би кримінальну відповідальність заклеп в інтернеті та передбачав би максимальне покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років, у разі прийняття.¹³⁰ Кримінальна відповідальність за клеп чи образи чинним законодавством України не передбачена.¹³¹ Крім того, того ж місяця народними депутатами було внесено законопроект, який дозволяв би застосовувати санкції до «засобів масової інформації», якщо вони здійснювали «терористичну» діяльність, зокрема створювали та поширювали інформацію на підтримку тероризму.¹³² Жоден із зазначених законопроектів так і не було прийнято протягом періоду, проаналізованого в цьому звіті.

У зв'язку з тим, що Україна неодноразово зазнавала кібератак (див. С8), у 2017 році було прийнято закон про кібербезпеку, який набув чинності в травні 2018 року. Законом передбачено захист «критично важливих об'єктів інфраструктури» та запроваджено кримінальну відповідальність за злочини, вчинені в кіберпросторі, – питання, які до цього часу чітко не врегульовувалося національним законодавством.¹³³

Принципи верховенства права повсюдно порушуються на окупованих територіях Донбасу. Сепаратистська де-факто влада звинувачувала і засуджувала інтернет-користувачів, зокрема журналістів, за вчинення примарних злочинів, таких як «шпіонаж» або «державна зрада», законність притягнення до відповідальності за які викликає сумніви.

С3: Чи притягають громадян до кримінальної відповідальності за діяльність в інтернеті? (від 0 до 6 балів)

2

В останні роки численні користувачі інтернету в Україні зазнавали затримань, штрафів або ув'язнень за діяльність, яка може охоронятися міжнародними нормами в галузі прав людини. За оцінками громадської організації «Платформа прав людини», українські суди розглянули 118 кримінальних справ, які стосувалися поширення пропаганди в інтернеті в період з 2014 року по 2018 рік.¹³⁴ У більшості інших справ особи обвинувачувалися в порушенні статей 109 та 110 Кримінального кодексу (див. С2). Аналіз судових рішень показав, що понад 80% справ закінчувалися призначенням міри покарання, не пов'язаної з позбавленням волі. Найчастіше призначався іспитовий строк.¹³⁵

Відповідно до окремого звіту проєкту «Інтернет-свобода», у Єдиному державному реєстрі судових рішень було знайдено 12 вироків за правопорушення в інтернеті, вчинені в період з квітня по жовтень 2018 року.¹³⁶

Більшість із цих вироків стосувалися розміщення публікацій у заборонених російських соцмережах VK та ОК, що становило порушення статей 109 та 110 Кримінального кодексу. Найсуворіші вирок передбачали позбавлення волі на строк до п'яти років. Серед останніх вироків, інформація про які з'являлася у ЗМІ протягом періоду, розглянутого у цьому звіті, були, зокрема, вирок, наведені нижче. У квітні 2019 року інтернет-користувачку було засуджено до трьох років позбавлення волі за статтю 110 Кримінального кодексу за розміщення антиукраїнських матеріалів на персональній сторінці в одній із заборонених російських соціальних мереж.¹³⁷ Того ж місяця іншому інтернет-користувачу судом було призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк у 5 років за статтями 109 і 110 Кримінального кодексу за розміщення постів у невизначених соціальних мережах.¹³⁸

У той час як в Україні функціонує державний реєстр судових рішень, незрозуміло, скільки кримінальних справ знаходяться на стадії розслідування, оскільки відповідний реєстр відсутній. Протягом періоду, проаналізованого у цьому звіті, СБУ регулярно повідомляла про затримання інтернет-користувачів за розповсюдження «екстремістських» або «сепаратистських» матеріалів та/або заклики до «повалення конституційного ладу».

- У травні 2019 року СБУ затримала в Києві «проросійського пропагандиста», якому було висунуто обвинувачення у «підготовці та розповсюдженні в інтернеті антиукраїнських інформаційних матеріалів» за статтями 109 та 110 Кримінального кодексу.¹³⁹
- В лютому і квітні 2019 року СБУ затримала мешканців Одеси, яка нібито розповсюджувала в соціальних мережах інформацію із закликами до повалення конституційного ладу, а також матеріали, які популяризували «ДНР» і «ЛНР».¹⁴⁰ Їм обом було висунуто обвинувачення за статтю 110 Кримінального кодексу.
- У листопаді 2018 року СБУ повідомила про викриття мережі «антиукраїнських інтернет-агітаторів», які діяли в Одесі, Києві та Сєвєродонецьку. Дев'ять осіб нібито отримували вказівки від російських спецслужб і публікували в соціальних мережах антиукраїнську інформацію та заклики до проведення акцій непокори і масових заворушень.¹⁴¹
- У серпні 2018 року СБУ затримала вісьмох адміністраторів антиукраїнських груп, які діяли в Одеській, Миколаївській, Херсонській та Житомирській областях. За інформацією СБУ, вони отримували фінансування від російських кураторів за розміщення на сторінках соціальних мереж матеріалів «із закликами до порушення територіальної цілісності України».¹⁴²
- У травні 2018 року було затримано Кирила Вишинського, журналіста російського державного інформаційного агентства «РИА Новости», якого було обвинувачено в державній зраді через проведення «підривної» інформаційної діяльності щодо Криму та співпрацю з терористичними організаціями.¹⁴³ В якості доказів СБУ представила фото статей, опублікованих на сайті «РИА Новости Україна» в рубриці «Точка зору». СБУ також провела обшуки в офісі цього інформаційного агентства. У серпні 2019 року, після закінчення періоду, розглянутого у цьому звіті, Вишинського було звільнено з-під варті.¹⁴⁴ Наступного місяця його було відправлено до Росії в рамках обміну полоненими.

Де-факто влада контрольованих сепаратистами територій Донецької та Луганської областей також притягала до відповідальності інтернет-журналістів та блогерів.

- В липні 2017 року в «ЛНР» було винесено вирок українському блогеру Едуарду Неделяєву, який писав про повсякденне життя в Луганську. Його було засуджено до 14 років позбавлення волі за шпигунство і державну зраду.¹⁴⁵ Неделяєва було затримано в листопаді 2016 року і спочатку обвинувачено у наклепі на жителів «ЛНР», розпалюванні ненависті до Росії та загрози національній безпеці через співробітництво з українськими спецслужбами.¹⁴⁶
- В червні 2017 року в «ДНР» було затримано Станіслава Асєєва, якому було висунуто обвинувачення у шпигунстві, що може передбачати позбавлення волі на строк до 14 років.¹⁴⁷ Асєєв є місцевим журналістом української служби «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода» (РВЕ/РС), який

працював під псевдонімом «Станіслав Васін». Станом на кінець періоду 2018–2019 років, що розглядається в цьому звіті, він залишався під вартою в Донецьку.¹⁴⁸

C4: Чи встановлює влада обмеження щодо анонімності користувачів інтернету та шифрування даних? (від 0 до 4 балів)

4

Наразі обов'язкових обмежень для інтернет-користувачів, як і для абонентів передплатеного мобільного зв'язку, не існує. Інтернет-користувачі можуть анонімно купувати SIM-карти передплатеного зв'язку, а також анонімно розміщувати коментарі на сайтах, для користування якими не вимагається реєстрація. У 2017 році Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України опублікувала на своєму сайті законопроект, який передбачав би обов'язкову реєстрацію абонентів мобільного зв'язку та збір телекомунікаційними компаніями персональних даних абонентів, у разі прийняття.¹⁴⁹ Цей законопроект був широко розкритикований громадськістю, і Верховна Рада ще має його розглянути. Наразі жодних обмежень щодо засобів шифрування не встановлено, проте комерційне поширення засобів шифрування інформації підлягає ліцензуванню.¹⁵⁰

За одним повідомленням, жителі «ДНР» повинні пред'являти паспорти, щоб придбати SIM-картку мобільного оператора «Фенікс». Для дзвінків в Україну та розмов у мережі «Фенікс» на Донбасі мешканцям доводиться користуватися окремими SIM-картками.¹⁵¹

C5: Чи порушує стеження органів влади за діями громадян в інтернеті право інтернет-користувачів на недоторканність приватного життя? (від 0 до 6 балів)

3

У відкритому доступі мало інформації про ведення стеження та перехоплення інформації українською владою. В Україні відсутнє комплексне законодавство, яке б регулювало питання захисту права на недоторканність приватного життя та запобігало зловживанням повноваженнями щодо стеження. Служба безпеки України може розпочати кримінальне розслідування і використовувати пристрої перехоплення повідомлень, проте чинним законодавством, а саме Законом «Про оперативно-розшукову діяльність»¹⁵², не визначено, за яких саме обставин дозволяється застосовувати цей запобіжний захід, а також не встановлено строки та обсяг його реалізації.

В минулі роки центральна влада здійснювала закупівлю обладнання, що відповідало розробленій Росією архітектурі «СОРМ» – комплексу технічних засобів і заходів, призначених для проведення оперативно-розшукових заходів.¹⁵³ Вважається, що владою в Україні використовується аналогічна архітектура.

У проаналізованій період українська влада порушила права двох журналістів на недоторканність приватного життя і на конфіденційність джерела інформації. У серпні 2018 року український суд задовольнив клопотання Генеральної прокуратури про надання доступу до даних з мобільного телефону журналістки програми журналістських розслідувань «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода» (РВЕ/РС) Наталії Седлецької, що одразу ж викликало хвилю обурення.¹⁵⁴ Адвокати Седлецької подали скаргу до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який зобов'язав українську владу утриматися від доступу до даних у період розгляду скарги.¹⁵⁵ Також у серпні 2018 журналістка видання «Новое Время» Христина Бердинських повідомила, що щодо неї було подано аналогічне клопотання про надання доступу до інформації з її телефону.¹⁵⁶ У травні 2019 року журналістці вдалося переконати суд відхилити це клопотання.¹⁵⁷

Інформації щодо ситуації зі стеженням в «ДНР» та «ЛНР» відомо небагато. Проте відомо, що де-факто влада тісно співпрацює з російськими спецслужбами, які використовують розвинені електронні системи стеження.

С6: Чи зобов'язані інтернет-провайдери та інші компанії, що надають доступ до цифрових технологій, сприяти владі в здійсненні моніторингу інформації, яку передають або зберігають їхні користувачі? (від 0 до 6 балів)	4
--	----------

Наразі інтернет-провайдери не зобов'язані без постанови суду сприяти органам влади у здійсненні моніторингу інформації, яку передають або зберігають інтернет-користувачі. Обсяг зберігання даних інтернет-користувачів провайдерами інтернет-послуг встановити важко. Проте чиновники робили дедалі наполегливіші спроби запровадити норми законодавства — такі як проєкт рішення НКРЗІ 2018 року про введення санкцій та законопроект № 6688—які зобов'язували інтернет-провайдерів встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах спеціальні технічні засоби для блокування незаконного контенту (див. В3). Згідно з даними експертів, такі технічні засоби також можуть використовуватися для автоматичного моніторингу діяльності інтернет-користувачів.¹⁵⁸

Правила здійснення діяльності у сфері телекомунікацій, прийняті НКРЗІ в 2013 році, містили проблемний пункт, що зобов'язував інтернет-операторів та провайдерів телекомунікацій «за власні кошти встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах всі технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами оперативного-пошукових заходів».¹⁵⁹ Інформація щодо того, в якому обсязі виконуються ці положення, відсутня.¹⁶⁰

С7: Чи зазнають громадяни незаконних залякувань або фізичного насильства з боку органів державної влади чи будь-яких інших суб'єктів за свою діяльність в інтернеті? (від 0 до 5 балів)	2
--	----------

Незважаючи на те, що у проаналізований період ситуація з діяльністю журналістів та активістів в інтернеті у зоні конфлікту на Сході України загалом поліпшилася, політична нестабільність сприяє соціально-політичній напруженості по всій країні. У 2018 році Інститут масової інформації зафіксував 235 випадків порушення свободи слова порівняно з 281 випадком у 2017 році. Із загальної кількості порушень 173 випадки стосувалися безпосередньо фізичної агресії щодо журналістів, значна кількість яких були представниками інтернет-медіа.¹⁶¹ У першій половині 2019 року Інститутом масової інформації було зафіксовано 116 випадків порушення, з яких 88 стосувалися фізичної агресії.¹⁶² Залякувань у першу чергу зазнають журналісти проєктів журналістських розслідувань, які висвітлюють інформацію про корупцію серед високопосадовців.

У травні 2019 року невідомими зловмисниками було вчинено напад на журналіста Вадима Комарова, якому було завдано тяжких тілесних ушкоджень. Напад стався буквально через день після того, як Комаров повідомив у Facebook про свої плани опублікувати викривальні матеріали щодо корупції у місцевій владі у зв'язку з будівництвом спортивної школи. У червні, внаслідок завданих травм, Комаров помер.¹⁶³ Поліції досі не вдалося істотно просунутися в розслідуванні його вбивства.

В лютому 2019 року репортери двох проєктів журналістських розслідувань РВЄ/РЛ «Схеми» та «Бігус.інфо» повідомили про ведення стеження за ними. Денис Бігус, редактор проєкту «Бігус.інфо», припустив, що причиною стеження за ним могло стати ініційоване ним розслідування корупції в оборонному секторі України.¹⁶⁴ Михайло Ткач, журналіст програми «Схеми», повідомив, що за ним і його знімальною групою систематично стежать автомобілі, які належать охоронній фірмі олігарха Ріната Ахметова.¹⁶⁵ Представники охоронної фірми заперечили висунуті обвинувачення, у відповідь звинувативши журналістів у «втручанні в особисте життя приватної особи та зборі інформації в незаконний спосіб».¹⁶⁶ В листопаді 2017 року на Ткача і його знімальну групу напали охоронці українського політика Віктора Медведчука, відомого тісними зв'язками з президентом РФ Владіміром Путіним.¹⁶⁷

Іноді українська влада вдається до переслідування онлайн-ЗМІ, які вона вважає проросійськими. У травні 2018 року співробітники СБУ здійснили рейд на офіс російського державного інформаційного агентства «РИА Новости» та звинуватили журналіста «РИА Новости» Кирила Вишинського у державній зраді (див. СЗ).¹⁶⁸ У 2017 році правоохоронцями та співробітниками СБУ було здійснено рейд на офіси редакцій новинного сайту «Страна» та медіагрупи «Вести»¹⁶⁹, двох українських інтернет-видань з проросійською позицією. Сайти обох інтернет-видань працюють у штатному режимі.

У 2016 році в Києві внаслідок вибуху автомобіля загинув Павло Шеремет, відомий білоруський журналіст, який працював в українському інтернет-виданні «Українська правда».¹⁷⁰ Шеремет, між іншого, писав про корупцію у владі та конфлікт на сході України; за свою кар'єру він встиг попрацювати в Білорусі, Росії та Україні, неодноразово стикаючись з утисками з боку влади і відсидівши у в'язниці за свої репортажі. Колеги Шеремета в «Українській правді» наполягають, що Павла було вбито з метою помсти за його професійну діяльність.¹⁷¹ Станом на початок 2019 року розслідування вбивства Шеремета ще не завершено.

Журналісти, які публікують репортажі про конфлікт на сході України, стикаються з погрозами на свою адресу з боку як організацій українських націоналістів, так і підтримуваних Росією сепаратистів. Обидві сторони використовували тактику, відому під назвою «доксинг», умисно публікуючи особисту інформацію журналістів для заохочення до їхнього цькування або залякування. У серпні 2018 року декілька сепаратистських сайтів оприлюднили персональні дані українських журналістів одинадцяти ЗМІ, які працювали в зоні конфлікту. Було розкрито номери телефонів журналістів та реєстраційні номери їхніх автомобілів.¹⁷² У 2016 році група українських націоналістів, що називає себе «Миротворцем», оприлюднила список з персональними даними тисяч журналістів, акредитованих сепаратистською владою для роботи в «ДНР»;¹⁷³ на сайті «Миротворця» журналістів було виставлено «поплічниками терористів».¹⁷⁴ Журналісти, чий імена фігурували в оприлюдненому списку, заявили, що витік інформації завадив їм об'єктивно висвітлювати конфлікт на сході України, а дехто з них почав отримувати погрози на свою адресу.¹⁷⁵ Такі дії «Миротворця» не отримали належної реакції з боку українських політиків. Дехто з високопосадовців, зокрема Міністр внутрішніх справ Арсен Аваков, схвально відгукнулися про цю ініціативу сайту. Прокуратура м. Києва розпочала розслідування щодо публікацій «Миротворця», проте наразі невідомо про жодні результати, і станом на початок 2019 року список залишався у відкритому доступі в інтернеті.

Інші уразливі групи населення зазнавали переслідувань в інтернеті. Зловмисники заманювали в соціальних мережах і спокушали на приватні зустрічі представників ЛГБТ+спільноти, під час яких їх били. Нападники іноді розміщують відеоматеріали інцидентів в інтернеті, змушуючи жертв називати свої імена, адреси та інші персональні дані. У соціальній мережі «ВКонтакте» цілі групи користувачів займаються тим, що «викривають» представників ЛГБТ+спільноти. Учасники цих груп, як правило, називають представників ЛГБТ+спільноти педофілами для виправдання шкоди, якої вони їм завдають.¹⁷⁶ За результатами нещодавнього опитування, проведеного українською громадською організацією «Fulcrum», 54% ЛГБТ+активістів зазнавали словесного цькування в інтернеті, а 32% заявили, що не почуваються безпечно в соцмережах.¹⁷⁷

У вересні 2018 року «Миротворець» опублікував персональні дані низки етнічних угорців в Україні, які отримали громадянство Угорщини, додавши їх до відкритого для загального доступу списку і натякаючи на їхню зраду.¹⁷⁸

С8: Чи стають сайти, державні структури і приватні компанії, інтернет-провайдери та індивідуальні інтернет-користувачі об'єктами масових хакерських атак або інших форм кібератак? (від 0 до 3 балів)

0

Українські підприємства, державні установи та об'єкти інфраструктури ІКТ часто зазнають кібератак.

Під час президентських виборів у березні 2019 року Україна зіткнулася з хвилею кібератак, організованих із Росії, які були переважно спрямовані проти Центральної виборчої комісії.¹⁷⁹

У 2018 році країну накрила хвиля менш масштабних кібератак. За повідомленнями Національного банку України, за останній квартал 2018 року на нього було здійснено близько мільйона атак, причому до 46% із них за припущенням була причетна Росія.¹⁸⁰ У грудні 2018 року кіберполіція повідомила про організовану атаку на приватних нотаріусів.¹⁸¹ У червні минулого року глава кіберполіції України Сергій Демедюк попередив, що готується масштабна кібератака в Україні, після того, як йому стало відомо, що російські хакери встановлюють так звані «backdoors» в системах українських компаній, проникаючи до них за допомогою зловмисних програм.¹⁸² За наявною інформацією, мішенню хакерів стали банки та енергетичні компанії. Росія заперечила свою причетність до цієї атаки.

Протягом періоду, розглянутого у цьому звіті, українська кіберполіція затримувала численних побутових користувачів за вчинення дрібних злочинів в інтернеті. Для прикладу, в січні 2019 року кіберполіція затримала двох хакерів-мешканців Маріуполя після здійснення DDoS-атак на ряд регіональних новинних сайтів та сайтів місцевих закладів освіти.¹⁸³ Того ж місяця було затримано чотирьох хакерів на Рівненщині за розробку та поширення вірусів-вимагачів.¹⁸⁴

У червні 2017 року Україна зазнала деструктивної кібератаки вірусом «NotPetya». Вірус зашифрував усі дані на жорстких дисках, після чого вивів повідомлення з пропозицією здійснити оплату ключа дешифрування.¹⁸⁵ Вірус поширився країною 27 червня, у переддень річниці прийняття Конституції України, порушивши роботу телекомунікаційних компаній, урядових міністерств, банківських установ та інших об'єктів критичної інфраструктури. Хакерська атака призвела до тимчасового відключення комп'ютерних систем радіаційного моніторингу Чорнобильської АЕС, перш ніж її було зупинено 28 червня.¹⁸⁶ Спостерігачі зауважили, що основним мотивом дій зловмисників були не гроші, а політичні міркування. Служба безпеки України заявила, що в хакерській програмі був відсутній реальний механізм заволодіння коштами, що свідчило про те, що справжньою метою атаки було знищення даних та порушення роботи державних і приватних установ по всій Україні. СБУ вважала, що до цієї атаки були причетні спецслужби РФ.¹⁸⁷ За наявними повідомленнями, в Центральному розвідувальному управлінні США також дійшли висновку про причетність Росії до цієї масованої кібератаки.¹⁸⁸

Схоже на те, що хакерські угруповання, на кшталт проросійського «Кіберберкуту», а також націоналістичні «Українські кібер війська», які активно діяли у 2014-2017 роках, поступово зникли з поля зору. Востаннє «Українські кібер війська» публікували інформацію в березні 2017 року, коли вони повідомили, що за три роки заблокували 173 сепаратистські сайти.¹⁸⁹ «Кіберберкут» за минулий рік не відзначився високою активністю в інтернеті.

- ¹ Ukrainian Internet Association, "The study of internet penetration in Ukraine. March 2019," https://inau.ua/sites/default/files/file/1903/dani_ustanovchyh_doslidzen_za_1-y_kvartal_2019_0.pdf
- ² ITU Publications, *Measuring the Information Society Report Volume 2*, 2018, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2018/MISR-2018-Vol-2-E.pdf>
- ³ "The number of Internet users in Ukraine: the State Statistics Service data," AIN, February 20, 2019, <https://ain.ua/en/2019/02/20/number-of-internet-users-in-ukraine/>
- ⁴ Ukrainian Internet Association, "The study of internet penetration in Ukraine. March 2019," https://inau.ua/sites/default/files/file/1903/dani_ustanovchyh_doslidzen_za_1-y_kvartal_2019_0.pdf
- ⁵ "Google Україна" очікує чотириразове зростання мобільних користувачів інтернету в Україні," [Google Ukraine expects a four-time increase of mobile internet users in Ukraine] Finance.UA, November 21, 2018, <https://news.finance.ua/ua/news/-/439135/google-ukrayina-ochikuye-chotyryrazove-zrostannya-mobilnyh-korystuvachiv-internetu-v-ukrayini>
- ⁶ "Global Speeds," Speedtest Global Index, speedtest.net, May 2019, <http://web.archive.org/web/20190629201034/https://speedtest.net/global-index>
- ⁷ Pavel Krasnomovets, "Lifecell, "Київстар" и Vodafone запустили 3G в Черкассах - одном из последних областных центров без нового стандарта", (Lifecell, Kyivstar and Vodafone launched 3G in Cherkasy - one of the last oblast centers without a new standard) AIN, March 16, 2017, <https://ain.ua/2017/03/16/3g-v-cherkassax>
- ⁸ Erik Albrecht, "Low prices, good connectivity – Ukrainian Internet infrastructure allows usage to grow rapidly," DW, July 1, 2019, <https://www.dw.com/en/low-prices-good-connectivity-ukrainian-internet-infrastructure-allows-usage-to-grow-rapidly/a-49266786>
- ⁹ Mikhail Sapiton, "Главный запуск 2018 года — 4G в Украине. Как это было," [The main launch of 2018 – 4G in Ukraine. How was it] AIN, December 28, 2018, <https://ain.ua/2018/12/26/4g-itogi-2018/>
- ¹⁰ "Укртелеком" Ахметова в ОРЛДО припиняє роботу через захоплення", (Akhmetov's Ukrtelekom stops operating in the occupied territories of Luhansk and Donetsk regions) Ekonomichna Pravda, March 1, 2017, <https://www.epravda.com.ua/news/2017/03/1/622149/>
- ¹¹ "В "ДНР" полностью перешли на российский интернет-трафик," ["DNR" completely switched to Russian internet traffic] Strana.ua, March 7, 2017, <http://bit.ly/2qM200A>
- ¹² "Интернета в Донецке нет? Что предлагают местные операторы «ДНР»," [No internet in Donetsk? What do local "DPR" ISPs offer] Novosti Donbassa, October 21, 2017, <https://bit.ly/2Laq2qx>; "Остання ниточка зв'язку: як зателефонувати на окуповані території Донбасу?" [The last thread of connection: how to make calls to the occupied territories of Donbas?] Donbas Realii, <https://bit.ly/2zHjVPB>
- ¹³ "3G, LTE services become available in Donetsk republic, GSM only available in Luhansk," Wireless, Telecompaper, May 3, 2019, <https://www.telecompaper.com/news/3g-lte-services-become-available-in-donetsk-republic-gsm-only-available-in-luhansk--1291352>
- ¹⁴ "Donetsk begins introducing 4G network – minister of communications," Donetsk News Agency, March 2, 2018, <https://dan-news.info/en/society/donetsk-begins-introducing-4g-network-minister-of-communications.html>
- ¹⁵ "Средняя зарплата в Україні перевищила 10 тисяч," [The average salary in Ukraine exceeded 10 thousand UAH,] Epravda, January 29, 2019, <https://www.epravda.com.ua/news/2019/01/29/644743/>
- ¹⁶ "Ukraine Affordability Index," The Inclusive Internet Index 2019, The Economist Intelligence Unit, <https://theinclusiveinternet.eiu.com/explore/countries/UA/performance/indicators/affordability>
- ¹⁷ "Україна перебуває в п'ятірці країн з найдешевшим у світі мобільним інтернетом – дослідження," [Ukraine in the top-5 of countries with the cheapest mobile internet – study results] Net Freedom, March 9, 2019, <https://bit.ly/2u4ZF4D>
- ¹⁸ "Интернета в Донецке нет? Что предлагают местные операторы «ДНР»," [No internet in Donetsk? What do local "DPR" ISPs offer] Novosti Donbassa, October 21, 2017, <https://bit.ly/2Laq2qx>
- ¹⁹ KIIS, "Динамика користування Інтернет в Україні: травень 2017," [Dynamics of internet use in Ukraine: May 2017, press release], <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=7058&page=2>; Ukrainian Internet Association, "The study of internet penetration in Ukraine. March 2019," https://inau.ua/sites/default/files/file/1903/dani_ustanovchyh_doslidzen_za_1-y_kvartal_2019_0.pdf
- ²⁰ "Gender gap in internet access rankings – Ukraine," The Inclusive Internet Index 2019, The Economist Intelligence Unit, 2019, <https://theinclusiveinternet.eiu.com/explore/countries/performance/availability/usage/gender-gap-in-internet-access?highlighted=UA>
- ²¹ Legislation of Ukraine, State of Emergency <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
- ²² Legislation of Ukraine, State of Emergency <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
- ²³ "Ukraine-Russia clash: MPs back martial law," BBC, November 27, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-46352367>
- ²⁴ "OSCE urges Ukrainian MPs to revise text of bill allowing to block websites," Interfax Ukraine, July 7, 2018, <https://en.interfax.com.ua/news/general/516563.html>
- ²⁵ "На території "ДНР" уже двое суток перебои с интернетом," [Disruptions of internet connection lasting for two days on the territory of the "DPR"] Strana.ua, October 10, 2017, <https://strana.ua/news/97850-na-territorii-dnr-uzhe-dvoe-sutok-pereboi-s-internetom.html>
- ²⁶ "В оккупированном Донбассе пропала связь Vodafone," [Vodafone connection disrupted in the occupied Donbas] Liga Biznes, January 11, 2018, <http://biz.liga.net/ekonomika/telekom/novosti/3723864-v-okkupirovannom-donbasse-propala-svyaz-vodafone.htm>
- ²⁷ "В ДНР пропали интернет и мобильная связь," [Internet and mobile connection disrupted in DPR] Korrespondent, April 14, 2018, <https://bit.ly/2uzBdrT>
- ²⁸ Nikolaus von Twickel, "Developments in DNR and LNR: 15. December 2018-15. January 2019 (newsletter 50)] Civicmonitoring. January 15, 2019, <https://www.civicmonitoring.org/developments-in-dnr-and-lnr-15-december-2018-15-january-2019-newsletter-50/>
- ²⁹ "ДНР и ЛНР полностью переключили магистральный трафик на Россию" [DNR and LNR completely switched backbone traffic to Russia] Snews.ru. January 9, 2019, http://www.cnews.ru/news/top/2019-01-08_dnr_i_lnr_polnostyu_pereklyuchili_magistralnyj
- ³⁰ "Угроза с востока. Или как работает украинский интернет," [Threat from the East. Or how Ukrainian Internet works] Liga.net, https://project.liga.net/projects/eastern_threat/

- ³¹ Jim Cowie, "Syria, Venezuela, Ukraine: Internet Under Fire," Dyn Research, February 26, 2014, <http://www.renesys.com/2014/02/internetunderfire/>
- ³² "Register of telecommunications operators, providers," National Commission for the State Regulation of Communications and Informatization, September 24, 2019, <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=55&language=uk>
- ³³ 92.8 percent of shares sold to ESU, a Ukrainian subsidiary of the Austrian company EPIC. See "Укртелеком продан," [Ukrtelecom Sold] *Dengi.ua*, March 11, 2011, <http://bit.ly/1Vg9ALT>
- ³⁴ ESU was acquired by Ukrainian firm System Capital Management in 2013. <http://en.interfax.com.ua/news/economic/404675.html>; <https://www.telegeography.com/products/commsupdate/articles/2019/03/29/scm-wins-appeal-decision-over-ukrtelecom-ownership/>
- ³⁵ Serhey Kulesh, "Рейтинг українських інтернет-провайдерів за 2016 год: "Укртелеком", "Київстар" и "Воля" лидируют по количеству абонентов, "Фрегат" и "Ланет" – по интегральной оценке," [Ranking of Ukrainian ISPs in 2016: Ukrtelecom, Kyivstar and Volia are leaders by the number of subscribers, Fregat and Lanet – by the general assessment] *ITC.ua*, April 6, 2017, <http://bit.ly/2D8hn9l>
- ³⁶ Diana Manucharian, "Кто контролирует украинский интернет," [Who controls Ukrainian internet] *LB.ua*, November 20, 2017, <https://bit.ly/2Hza40w>
- ³⁷ Diana Manucharian, "Кто контролирует украинский мобильный интернет," [Who controls Ukrainian mobile internet] *LB.ua*, December 29, 2017, <https://bit.ly/2HtOLgN>
- ³⁸ Digital Security Lab Ukraine, "Findings of analysis of Internet blocking in Ukraine (March 2019)," *Medium*, June 24, 2019, <https://medium.com/@cyberlabukraine/findings-of-analysis-of-internet-blocking-in-ukraine-march-2019-b20e23c17aee>
- ³⁹ "В «ДНР» за право работать в зоне оккупации требуют от "Интертелекома" 10 млн – соцсети," [DPR demands 10 mln from Intertelecom for the right to work in the occupation area – social media] *Ostrov*, Augusty 8, 2018, <https://bit.ly/2VX8O2U>; "В «ДНР» доступен украинский мобильный оператор «Интертелеком»," [Ukrainian mobile operator Intertelecom available in "DPR] *Novosti Donbassa*, <https://dnews.dn.ua/news/663085>
- ⁴⁰ "Интернета в Донецке нет? Что предлагают местные операторы «ДНР»," [No internet in Donetsk? What do local "DPR" ISPs offer] *Novosti Donbassa*, October 21, 2017, <https://bit.ly/2Laq2gx>
- ⁴¹ "Звонить в Донецк через Ростов: что со связью на Донбассе?" [Calling into Donetsk via Rostov: how are things with (mobile) connection in Donbass] *BBC Russian Service*. April 4, 2018, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-43638539>
- ⁴² "Ukrainian Vodafone completely disconnected in occupied part of Donetsk oblast," *Ostro.info*, April 26, 2019, <https://www.ostro.info/news/4495/>
- ⁴³ "Vodafone delivers equipment to stabilize work in DPR," *Donetsk News Agency*, July 12, 2019, <https://dan-news.info/en/society/vodafone-delivers-equipment-to-stabilize-work-in-dpr.html>
- ⁴⁴ "На зв'язку: чому чиновники видають ліцензії навіть після скасування ліцензування," [In connection: why officials issue licenses even after the license is revoked,] *Ekonomichna Pravda*, July 19, 2018, <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/07/19/638856/>
- ⁴⁵ National Commission on Regulation of Communications and Informatization, <http://bit.ly/1OaChbb>
- ⁴⁶ Stas Yurasov, "Дзвінок з минулого. Суд почав відновлювати членів телеком-регулятора часів Януковича," [A call from the past. The court started restoring members of telecom regulator from Yanukovich's times in their official roles] *Ekonomichna Pravda*, July 22, 2015, <https://bit.ly/2Lc8MuC>
- ⁴⁷ "About telecommunications," The legislation of Ukraine, July 16, 2019, <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1280-15>
- ⁴⁸ "About the Ministry," Ministry of Communication of the Donetsk People's Republic, <https://xn--b1akbpgy3fwa.xn--p1acf/>; "Fetisov Oleg Vasilievich," Official Website of the Government of the Luhansk People's Republic, <https://xn--b1akbpgy3fwa.xn--p1acf/>; <https://sovminlr.ru/sostav-ministrov/24-ministerstvo-svyazi-luganskoy-narodnoy-respubliki.html>
- ⁴⁹ "Self-Proclaimed 'Donetsk People's Republic' Now Has an Internet Blacklist," *Global Voices*, June 17, 2015, <https://globalvoices.org/2015/06/17/self-proclaimed-donetsk-peoples-republic-now-has-an-internet-blacklist/>; "Ukrainian Separatists Block 100+ News Websites in 'Lugansk People's Republic'," *Global Voices*, January 14, 2016, <https://globalvoices.org/2016/01/14/ukrainian-separatists-block-100-news-websites-in-lugansk-peoples-republic/>
- ⁵⁰ "Володимир Зеленський: Нам вигідно розпустити Раду, але будемо думати і вчиняти за законом," [Volodymyr Zelensky: It is advantageous for us to dissolve the Rada, but we will think and act according to the law,] *RBC Ukraine*, April 18, 2019, <https://www.rbc.ua/ukr/news/vladimir-zelenskiy-nam-vygodno-raspustit-1555546435.html>
- ⁵¹ "СБУ готується заблокувати ще 100 сайтів із пропагандою Росії," [SBU is planning to block another 100 websites with Russian propaganda] *Ukrayinska Pravda*, February 12, 2019, <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/12/7206425/>
- ⁵² "З'явився перелік сайтів, до яких СБУ рекомендує провайдерам обмежити доступ. Позасудово," [A list of websites recommended for blocking by SBU published. Without court decisions] *Netfreedom.org.ua*, December 11, 2017, <https://netfreedom.org.ua/zjavyvsia-perelik-sajtiv-do-jakych-sbu-rekomenduje-provajderam-obmezhyty-dostup/>; Net Freedom, "SBU blocks 10 sites for anti-Ukrainian propaganda" July 12, 2017, <http://netfreedom.org.ua/sbu-zablokovano-10-sajtiv-z-antyyukrainskoju-propagandou/>
- ⁵³ "Decree of the President of Ukraine No 133/2017," President of Ukraine, 2017, <https://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>
- ⁵⁴ "In new sanctions list, Ukraine blocks Russian social media sites," *Washington Post*, May 16, 2017, <http://wapo.st/2htxHN4>
- ⁵⁵ "Указом про санкції президент незаконно зобов'язав провайдерів блокувати 192 нових сайти – «Лабораторія цифрової безпеки»," [President illegally obliged ISPs to block 192 new websites with his decree on sanctions – Laboratory of digital security] *Detector Media*, May 25, 2018, <https://bit.ly/2upjPH4>
- ⁵⁶ Decree of the President of Ukraine №82 / 2019," President of Ukraine, 2019, <https://www.president.gov.ua/documents/822019-26290>
- ⁵⁷ Ministry for Information Policy, Ukraine, "List of prohibited websites," <https://mip.gov.ua/files/documents/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B8%202019.docx>
- ⁵⁸ Ministry for Information Policy, Ukraine, "List of prohibited websites," <http://mip.gov.ua/files/pdf/perelik2018.pdf>
- ⁵⁹ Ministry for Information Policy, Ukraine, "List of prohibited websites," <http://mip.gov.ua/files/pdf/perelik-sajtiv.pdf>

- ⁶⁰ "МІП планує на початку року розширити перелік сайтів, які слід блокувати," [MIP plans to extend the list of websites to be blocked early next year] *Detector Media*, December 29, 2017, <http://bit.ly/2GcOdkL>
- ⁶¹ "20 інтернет-провайдерів не блокують навіть половину санкційного списку сайтів, «ВКонтакте» та «Однокласники» блокують майже всі – дослідження," [20 ISPs do not block even half of the sanction list of websites, "VKontakte" and "Odnoklassniki" are blocked by almost all ISPs – study finds] Digital Security Lab Ukraine, May 16, 2019, <https://bit.ly/2X4tM9j>
- ⁶² "Self-Proclaimed 'Donetsk People's Republic' Now Has an Internet Blacklist," *Global Voices*, June 17, 2015, <https://globalvoices.org/2015/06/17/self-proclaimed-donetsk-peoples-republic-now-has-an-internet-blacklist/>
- ⁶³ "В "ДНР" ввели цензуру в інтернеті," ["DNR" Introduces Internet Censorship] ZN.ua, 30 травня 2015 року, <http://bit.ly/1PO7yO3>
- ⁶⁴ Ministry of Justice Luhansk People's Republic, *On the prohibition of the dissemination of information from information sites, disseminating information in violation with the law*, December 18, 2015, <https://sovminlr.ru/docs/30.12.2015/1.pdf>
- ⁶⁵ Ministry of Communications and Mass Communications of the Luhansk People's Republic, <https://mslnr.su/>
- ⁶⁶ "На Донбасі українські сайти найбільше блокують провайдери «ЛНР» - «Лабораторія цифрової безпеки»," [ISPs of "LPR" block Ukrainian websites most often] *Detector Media*, May 21, 2019, <https://bit.ly/2HCe5Rg>
- ⁶⁷ "Country Overview – Ukraine," Facebook Transparency, <https://transparency.facebook.com/content-restrictions/country/UA>
- ⁶⁸ "Ukraine," Twitter Transparency Report, 2018, <https://transparency.twitter.com/en/countries/ua.html>
- ⁶⁹ "Government requests to remove content," Ukraine, Google Transparency Report, <https://transparencyreport.google.com/government-removals/by-country/UA?hl=en>
- ⁷⁰ "Truth exists but you have to find it: Fighting disinformation on Facebook in Ukraine," *Privacy International*, April 21, 2019, <https://privacyinternational.org/long-read/2822/truth-exists-you-have-find-it-fighting-disinformation-facebook-ukraine>
- ⁷¹ Anna Poludenko-Young, "Ukraine's Security Service Takes Down 30,000 Websites to Fight 'Pro-Russian Propaganda,'" *Global Voices*, April 28, 2015, <http://bit.ly/1M47yqs>
- ⁷² "Criminal Code of the Republic of Ukraine," Database of Legislation, SHERLOC, UNODC, https://sherloc.unodc.org/cld/en/legislation/ukr/criminal_code_of_the_republic_of_ukraine/special_part-chapter_xii_/article_301_/article_301.html?
- ⁷³ Yuliya Zabelina, "Боротьба з негідними або з Росією: що стоїть за доктриною інформаційної безпеки," (Fight with unwelcome or Russia: what is behind the information security doctrine) *Detector Media*, March 1, 2017, <http://bit.ly/2nYm9AB>
- ⁷⁴ "Вслед за Россией: В Раду внесли законопроект о фейковых новостях," [Following Russia: a bill on fake news submitted in Rada] *Liga.net*, March 15, 2019, <https://bit.ly/2F9ewQz>
- ⁷⁵ "Правозахисники пропонують відкликати законопроект, що обмежує свободу ЗМІ," [Human rights activists suggest to recall the bill limiting media freedom] *Radio Free Europe/Radio Liberty*, March 15, 2019, <https://bit.ly/2UBZ0TO>
- ⁷⁶ Oksana Grytsenko, "Parliament committee okays bill critics say will block websites, end internet anonymity," *Kyiv Post*, July 5, 2018, <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/parliament-committee-okays-bill-critics-say-will-block-websites-end-internet-anonymity.html>
- "Ukraine: Draft bill to allow blocking of Internet sites without a court order," *European Federation of Journalists*, July 6, 2018, <https://europeanjournalists.org/blog/2018/07/06/ukraine-draft-bill-to-allow-blocking-of-internet-sites-without-a-court-order/>
- ⁷⁷ "Draft law enabling the blocking of Internet sites must be withdrawn," *Kharkiv Human Rights Protection Group*, July 4, 2018, <http://khhpg.org/en/index.php?id=1530651839>
- ⁷⁸ FreeNet Ukraine Coalition, "Юридичний аналіз законопроекту № 6688 щодо досудового блокування сайтів," [Legal analysis of #6688 bill with regard to extra-judicial blocking of websites] *Detector Media*, July 2, 2018, <https://bit.ly/2HpudXw>
- ⁷⁹ "Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері," [Draft bill on the introduction of changes into some legislative acts of Ukraine on counteraction to the threats of national security in the information sphere], http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62236
- ⁸⁰ Konrad Adenauer Foundation, *Ukrainian Media Landscape – 2017*, 2017, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=d3975334-83a1-d3dd-0bf9-2efdf05e3afc&groupId=252038
- ⁸¹ "И грянул гром: власти наконец решили, как блокировать россайты," [Thunder broke out: the authorities finally decided how they are going to block Russian websites] *Liga Biznes*, February 22, 2018, <http://bit.ly/2p4lBsn>
- ⁸² "Громадські організації заявляють про неприпустимість встановлення технічних засобів стеження у інтернет-провайдерів," [NGOs call instalment of technical equipment for surveillance of ISPs unacceptable] *Net Freedom*, February 27, 2018, <http://netfreedom.org.ua/gromadski-organizatsii-zajavlyayut-pro-nepriypustymist-vstanovlennia/>
- ⁸³ The Legislation of Ukraine, *About the National Security and Defense Council of Ukraine*, November 1, 2019 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>
- ⁸⁴ "Information message for the attention of telecommunication operators and providers," [Ukrainian,] National Commission for the State Regulation of Communications and Informatization, 2018, <https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=99&id=1516&language=uk>
- ⁸⁵ Baker McKenzie, *Conducting Business in Ukraine 2018*, April 13, 2018, https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2018/04/bk_ukraine_conductingbusiness_2018.pdf?la=en
- ⁸⁶ Baker McKenzie, *Intermediaries Now Liable for Third Party Online Copyright Infringements in Ukraine*, <http://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2017/05/intermediaries-online-copyright-infringements/>
- ⁸⁷ Luhansk People's Republic of Law, *About the media*, November 8, 2018, <https://nslr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/906/>
- "The Law of the Russian Federation of 12.27.1991 N 2124-1 (as amended on 06.06.2019) 'On the Media' (as amended and supplemented, entered into force on 01/01/2019)," *Consultant.ru*, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1511/285787630b41d4963964c4c89fada1196a65cf3e/
- ⁸⁸ IREX Media Sustainability Index 2019, *Ukraine*, April 25, 2019, <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2019-ukraine.pdf>
- ⁸⁹ "У Луганську сепаратисти викрали журналіста і пограбували офіс інтернет-сайту," [In Luhansk, separatists kidnap journalist, rob internet website office] *Radio Svoboda*, July 16, 2014, <http://bit.ly/1MKcSSA>

- ⁹⁰ Maria Zhdanova and Dariya Orlova, (2017) Computational Propaganda in Ukraine: Caught Between External Threats and Internal Challenges. *Working Paper*. <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Comprop-Ukraine.pdf>
- ⁹¹ Gala Skliarevskaia, "Минстеть, Арбузов і Ляшко: що общего у політиків в соцсетях," [Minstets, Arbuzov and Lyashko: what is common for politicians in social networks] *Detector Media*, March 19, 2018, <https://bit.ly/2L1mJvY>
- ⁹² Maria Zhdanova and Dariya Orlova, (2017) Computational Propaganda in Ukraine: Caught Between External Threats and Internal Challenges. *Working Paper*. <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Comprop-Ukraine.pdf>
- ⁹³ Yevheniia Motorevska, Dmytro Replianchuk and Vasył Bidun, "Inside a Ukrainian Troll Farm," *OCCRP*, September 20, 2019, <https://www.occrp.org/en/investigations/inside-a-ukrainian-troll-farm>
- ⁹⁴ Oksana Kovalenko, Mariya Zhartovskaia, "До виборів осталося 166 днів. Порошенко працює з Facebook-блогерами," [166 days left until elections. Poroshenko is working with Facebook bloggers], *the Babel*, October 16, 2018, <https://bit.ly/2TF9buq>
- ⁹⁵ Matthew Kupfer, "Disinformation, 'black PR' emerge before April 21 runoff election" *Kyiv Post*, April 12, 2019, <https://bit.ly/2VTptw6>
- ⁹⁶ Evgeniy Spirin, "5 днів до второго тура. Агентство, которое ведет соцсети Порошенко, продвигает ролики о «наркомане Зеленском». Мы выяснили, сколько это стоит," [5 days until second round. Agency that maintains Poroshenko's social media is promoting video clips about "drug addict Zelensky". We found out how much it costs] *the Babel*, April 16, 2019, <https://bit.ly/2X85WcG>
- ⁹⁷ "Fake: Ukraine to Introduce Food Ration Cards," *Stop Fake*, September 8, 2017, <http://www.stopfake.org/en/fake-ukraine-to-introduce-food-ration-cards/>
- ⁹⁸ "Fake: Most Ukrainians Not Interested in Visa-Free Travel to EU," *Stop Fake*, June 22, 2017, <http://www.stopfake.org/en/fake-most-ukrainians-not-interested-in-visa-free-travel-to-eu/>
- ⁹⁹ "Fake: Crimea Benefits Economically from Reunification with Russia," *Stop Fake*, August 1, 2017, <http://www.stopfake.org/en/fake-crimea-benefits-economically-from-reunification-with-russia/>
- ¹⁰⁰ Fake: Most Ukrainians Not Interested in Visa-Free Travel to EU," *Stop Fake*, June 22, 2017, <http://www.stopfake.org/en/fake-most-ukrainians-not-interested-in-visa-free-travel-to-eu/>
- ¹⁰¹ "Removing Coordinated Inauthentic Behavior from Russia," *Facebook*, January 17, 2019, <https://newsroom.fb.com/news/2019/01/removing-cib-from-russia/>
- ¹⁰² "Removing Coordinated Inauthentic Behavior from Iran, Russia, Macedonia and Kosovo," *Facebook*, March 26, 2019, <https://newsroom.fb.com/news/2019/03/cib-iran-russia-macedonia-kosovo/>
- ¹⁰³ "The troll network," *Texty*, October 4, 2016, http://texty.org.ua/d/fb-trolls/index_eng.html
- ¹⁰⁴ "Yulia Tymoshenko and "Opposition platform- For life" main would-be commissioners of jeans in online editions – IMI survey," *Institute Mass Information*, March 14, 2019, <https://imi.org.ua/en/articles/yulia-tymoshenko-and-opposition-platform-for-life-main-would-be-commissioners-of-jeansa-in-online-i1475>
- ¹⁰⁵ Nikolaus von Twickel, *Events in the "people's republics" of eastern Ukraine – Annual Report 2018*, DRA e.V., 2019 <https://www.civicmonitoring.org/wp-content/uploads/2019/02/25.02-ENG-annual-report-DRA-web.pdf>
- ¹⁰⁶ IREX Media Sustainability Index 2019, *Ukraine*, April 25, 2019, <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2019-ukraine.pdf>
- ¹⁰⁷ Natalia Datskevych, "Ukrainian advertising enters 2019 trying to get back to 2013," *Kyiv Post*, January 13, 2019, <https://www.kyivpost.com/business/ukrainian-advertising-enters-2019-still-trying-to-get-back-to-its-2013-high-of-1-4-billion.html>
- ¹⁰⁸ Oleksiy Matsuka, "No way out for bloggers in Ukraine's Donbas," *Open Democracy*, October 11, 2017, <https://www.opendemocracy.net/en/odr/no-way-out-for-bloggers-in-ukraine-s-donbas/>
- ¹⁰⁹ Matthew Linares, "Internet equality in question again: perspectives on Net Neutrality," *Open Democracy*, December 12, 2017, <https://www.opendemocracy.net/en/internet-equality-in-question-again-perspectives-on-net-neutrality/>
- ¹¹⁰ Erik Albrecht, "Low prices, good connectivity – Ukrainian Internet infrastructure allows usage to grow rapidly," *DW*, July 1, 2019, <https://www.dw.com/en/low-prices-good-connectivity-ukrainian-internet-infrastructure-allows-usage-to-grow-rapidly/a-49266786>
- ¹¹¹ "Рейтинг популярних сайтів та додатків за грудень 2018," [Rating of popular websites and applications in December 2018], *Kantar TNS*, 2018, <https://tns-ua.com/news/reyting-populyarnih-saytiv-ta-dodatkiv-za-gruden-2018>
- ¹¹² "The New Law on Language: What Will Change for the Internet and the Media," [Новий закон про мову: що зміниться для Інтернету та ЗМІ], *Net Freedom*, April 27, 2019, <https://netfreedom.org.ua/novyj-zakon-pro-movu-shho-zmynitsya-dlya-internetu-ta-zmi/>
- ¹¹³ PlusOne, *Facebook в Україні. Актуальні дані української інтернет-аудиторії*, [Facebook in Ukraine. Current data on Ukrainian internet audience,] February 21, 2019, https://plusone.com.ua/fb/facebook_in_ukraine.pdf
- ¹¹⁴ See Website of Let My People Go! <http://letmypeoplego.org.ua/uk/>
- ¹¹⁵ See Facebook Page of Let My People Go! <https://www.facebook.com/LetMyPeopleGoUkraine.en/>
- ¹¹⁶ See Website of 'Declarations,' <https://declarations.com.ua/>
- ¹¹⁷ "Активісти запустили Telegram-бота для боротьби з підкупом виборців," [Activists launched a Telegram-bot to fight vote-buying.] *Detector Media*, March 4, 2019, <https://vybory.detector.media/2019/03/04/aktivisty-zapustily-telegram-bota-dlya-borotby-z-pidkupom-vybortsiv/>
- ¹¹⁸ See Facebook Profile of Dostupno.UA, Accessed on August 1, 2016, <https://www.facebook.com/ДоступноUA-1617803701799770/>; "Користувачі соцмереж у різних шкарпетках підтримують людей із синдромом Дауна," [Users of social networks support people with Down syndrome by wearing different socks.] *Ukrayinska Pravda*, March 21, 2017, <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/21/223243/>
- ¹¹⁹ "Women and digital advocacy in post Euromaidan Ukraine," *Global Voices*, January 1, 2016, <https://rising.globalvoices.org/exchange/2016/01/27/women-and-digital-advocacy-in-post-euromaidan-ukraine/>
- ¹²⁰ Anastasiya Melnychenko, "The woman who wasn't afraid to say it," *Meduza*, July 8, 2016, <https://meduza.io/en/feature/2016/07/08/the-woman-who-wasn-t-afraid-to-say-it>
- ¹²¹ U.S. Department of State, *2018 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine*, March 13, 2019, <https://www.state.gov/reports/2018-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/>

- ¹²² “ТОП-50 лідерів думок у соцмережах,” [TOP-50 opinion leaders in social media,] *Novoe Vremya*, November 17, 2016, <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/2597-journal-no-43/geroi-facebook.html>
- ¹²³ Constitute Project, *Ukraine’s Constitution of 1996 with Amendments through 2016*, August 13, 2019, https://www.constituteproject.org/constitution/Ukraine_2016.pdf?lang=en
- ¹²⁴ Constitute Project, *Ukraine’s Constitution of 1996 with Amendments through 2016*, August 13, 2019, https://www.constituteproject.org/constitution/Ukraine_2016.pdf?lang=en
- ¹²⁵ “Довіра українців до судів зросла з 5 до 16% - USAID,” [The trust of Ukrainians in courts has increased from 5 to 16% - USAID,] *Ukrinform*, December 11, 2018, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2578137-usaid-hto-stikavsya-doviraut-sudam-vidvici-bilse-za-spozivaciv-novin.html>
- ¹²⁶ Legislationline, *Criminal Code of Ukraine (2001, Amended 2016)*, <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/52>
- ¹²⁷ Legislationline, *Criminal Code of Ukraine (2001, Amended 2016)*, <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/52>
- ¹²⁸ Legislationline, *Criminal Code of Ukraine (2001, Amended 2016)*, <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/52>
- ¹²⁹ “Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Prevent the Dissemination of Inaccurate Information in the Media,” The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine, March 12, 2019, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65657
- ¹³⁰ “Draft Law on Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on Defining Liability for Defamation,” The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine, November 20, 2018, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64959; Digital Security Lab, “The MPs Willing to Establish Up to 5 Years of Restriction of Liberty for Slander on the Internet,” *Medium*, November 22, 2018, <https://medium.com/@cyberlabukraine/the-mps-willing-to-establish-up-to-5-years-of-restriction-of-liberty-for-slander-on-the-internet-1c84b972322d>
- ¹³¹ OSCE Representative on Freedom of the Media, *Defamation and Insult Laws in the OSCE Region: A Comparative Study*, March 2017, <https://www.osce.org/fom/303181?download=true>
- ¹³² “Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Protection of the Information Space,” The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine, July 11, 2018, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64909; Digital Security Lab, “Statement of FreeNet Ukraine Coalition on the draft law # 9275 ‘On Amending Certain Laws of Ukraine on the Protection of Information Space’,” November 16, 2018, *Medium*, <https://medium.com/@cyberlabukraine/statement-of-freenet-ukraine-coalition-on-the-draft-law-9275-on-amending-certain-laws-of-64c23721e995>
- ¹³³ “Кого і як має захистити в Україні закон про кібербезпеку,” [Whom and how a new law on cybersecurity will protect in Ukraine,] *Deutsche Welle*, October 6, 2017, <https://www.dw.com/uk/кого-і-як-має-захистити-в-україні-закон-про-кібербезпеку/a-40838151>; “Ukraine Adopts New, Stringent Cybersecurity Law,” *Yahoo Finance*, November 13, 2017, <https://finance.yahoo.com/news/ukraine-adopts-stringent-cybersecurity-law-150027854.html>
- ¹³⁴ “Блокування Однокласників та Вконтакте є неефективним, бо з них все одно поширюється інформація – аналіз судових рішень,” [Blocking of Odnoklasnikh and VKontakte is not efficient, because they are still used to disseminate information – analysis of court rulings] *Hromadske Radio*, March 8, 2019, <https://bit.ly/2UBN2ty>
- ¹³⁵ “Блокування Однокласників та Вконтакте є неефективним, бо з них все одно поширюється інформація – аналіз судових рішень,” [Blocking of Odnoklasnikh and VKontakte is not efficient, because they are still used to disseminate information – analysis of court rulings] *Hromadske Radio*, March 8, 2019, <https://bit.ly/2UBN2ty>
- ¹³⁶ “Analysis: Researching violations of digital rights and netfreedom in Ukraine in 2018. Key 10 cases,” *Netfreedom*, November 19, 2018, <https://netfreedom.org.ua/analysis-researching-violations-of-digital-rights-and-netfreedom-in-ukraine-in-2018-key-10-cases/>
- ¹³⁷ “На Кіровоградщині засудили проросійську інтернет-пропагандистку,” [In the Kirovograd region condemned pro-Russian Internet propaganda,] *UNN*, April 26, 2019, <https://www.unn.com.ua/uk/news/1793596-internet-agitatora-zasudili-za-zakliki-do-vidokremlennya-odesi-vid-ukrayini>
- ¹³⁸ “На Кіровоградщині засудили проросійську інтернет-пропагандистку,” [In the Kirovograd region condemned pro-Russian Internet propaganda,] *UNN*, April 26, 2019, <https://www.unn.com.ua/uk/news/1793596-internet-agitatora-zasudili-za-zakliki-do-vidokremlennya-odesi-vid-ukrayini>
- ¹³⁹ “У Києві викрили адміністратора антиукраїнських груп у заборонених російських соцмережах – СБУ,” [In Kiev exposed the administrator of anti-Ukrainian groups in the forbidden Russian social networks – SBU,] *Detector Media*, May 8, 2019, <https://detector.media/infospace/article/167122/2019-05-08-u-kiyevi-vikrili-administratora-antiukrainskikh-grup-u-zaboronenikh-rosiiskikh-sotsmerezkhakh-sbu/>
- ¹⁴⁰ “СБУ затримала мешканку Одеси, яку підозрюють в антиукраїнській пропаганді в соцмережах,” [The SBU detained the inhabitant of Odessa, who is suspected of anti-Ukrainian propaganda in social networks,] *Detector Media*, January 12, 2019, <https://detector.media/infospace/article/143968/2019-01-12-sbu-zatrimala-meshkanku-odesi-yaku-pidozryuyut-v-antiukrainskii-propagandi-v-sotsmerezkhakh/>; “В Одеській області викрили антиукраїнського інтернет-агітатора – СБУ,” [In the Odessa region exposed the anti-Ukrainian Internet agitator – SBU,] *Detector Media*, April 6, 2019, <https://detector.media/infospace/article/166191/2019-04-06-v-odeskii-oblasti-vikrili-antiukrainskogo-internet-agitatora-sbu/>
- ¹⁴¹ “Припинена діяльність дев’ятох адміністраторів антиукраїнських спільнот у соцмережі – СБУ,” [Activities of nine administrators of anti-Ukrainian communities terminated – SBU] *Detector Media*, November 5, 2018, <https://detector.media/infospace/article/142327/2018-11-05-privipinena-diyalnist-devyatokh-administratoriv-antiukrainskikh-spilnot-u-sotsmerezhi-sbu/>
- ¹⁴² “У чотирьох областях викрито адміністраторів антиукраїнських спільнот у соцмережах – СБУ (ВІДЕО),” [Administrators of anti-Ukrainian communities in social media uncovered in four regions – SBU (video)] *Detector Media*, August 23, 2018, <https://detector.media/infospace/article/140409/2018-08-23-u-chotirokh-oblastyakh-vikrito-administratoriv-antiukrainskikh-spilnot-u-sotsmerezkhakh-sbu-video/>

- ¹⁴³ "Journalist held on treason charge in Ukraine," *Reporters Without Borders*, May 18, 2018, <https://rsf.org/en/news/journalist-held-treason-charge-ukraine>; "Ukraine charges Russian journalist with treason," *DW*, May 16, 2018, <https://www.dw.com/en/ukraine-charges-russian-journalist-with-treason/a-43816675>
- ¹⁴⁴ "Kyiv Court Releases Russian Journalist Vyshinsky From Custody Ahead Of Trial," *Radio Free Europe*, August 28, 2019, <https://www.rferl.org/a/kyiv-court-releases-jailed-russian-journalist-vyshinsky/30133082.html>
- ¹⁴⁵ "Separatists in east Ukraine 'sentence' blogger to 14 years in captivity," *CPJ*, September 2017, <https://cpj.org/2017/09/separatists-in-east-ukraine-sentence-blogger-to-14.php>
- ¹⁴⁶ "Two more victims in Ukraine's information war," *Reporters Without Borders*, December 27, 2017, <https://rsf.org/en/news/two-more-victims-information-war-ukraine>; "В окупованому Луганську затримали блогера, який відкрито підтримував Україну," [Blogger who openly supported Ukraine was detained in occupied Luhansk,] *I12*, November 30, 2016, <https://ua.112.ua/ato/v-okupovanomu-luhansku-zatrymaly-proukrainskoho-blohera-356137.html>
- ¹⁴⁷ "Russia-backed separatists holding Ukrainian journalist, accuse him of espionage," *CPJ*, July 2017, <https://cpj.org/2017/07/russia-backed-separatists-holding-ukrainian-journa.php>
- ¹⁴⁸ "After Two Years, Journalist Stanislav Aseyev Remains Captive In Donbas," *Radio Free Europe*, May 24, 2019, <https://www.rferl.org/a/ukraine-journalist-stanislav-aseyev/29960809.html>
- ¹⁴⁹ "Связь по паспортам. Мобильных абонентов ждет регистрация," [Connection by passports. Mobile phone subscribers are expected to be registered,] *Liga Biznes*, August 9, 2017, <https://biz.liga.net/all/telekom/article/svuz-po-pasportam-mobilnykh-abonentov-zhdet-registratsiya>
- ¹⁵⁰ Baker McKenzie, *Conducting Business in Ukraine 2018*, 2018, https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2018/04/bk_ukraine_conductingbusiness_2018.pdf?la=en
- ¹⁵¹ Valeria Costa-Kostritsky, "The Place that Doesn't Exist," *Tribune UK*, March 31, 2019, <https://tribunemag.co.uk/2019/03/the-place-that-doesnt-exist/>
- ¹⁵² The legislation of Ukraine, *Law of Ukraine on Operative Investigative Activity*, May 22, 2019, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
- ¹⁵³ U.S. Department of Defense, *AI, China, Russia, and the Global Order*, White Paper, December 2018, p. 89, <https://www.ctga.ox.ac.uk/files/ai-china-russia-global-wpfinalpdf>
- ¹⁵⁴ "Ukraine Court Gives Prosecutors Access to Reporter's Phone," *OCCRP*, September 10, 2018, <https://www.occrp.org/en/daily/8558-ukraine-court-gives-prosecutors-access-to-reporter-s-phone>
- ¹⁵⁵ "ECHR completed considering case of Sedletska ("Corruption in details"), judges have to deliberate," *Institute Mass Information*, July 21, 2019, <https://imi.org.ua/en/news/echr-completed-considering-case-of-sedletska-corruption-in-details-judges-have-to-deliberate-i28215>
- ¹⁵⁶ "Журналістка Бердинських: по моему телефону теж є ухвала суду, аналогічна, як у Седлецької," [Berdynsky journalist: my phone also has a court order, similar to Sedletsky's,] *Radio Liberty*, September 5, 2018, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-berdynskykh-sedletska/29473586.html>
- ¹⁵⁷ "Бердинських перемогла в суді у справі щодо доступу ГПУ до даних з її телефону," [Berdynsky has won a lawsuit over accessing data from her GPU,] *Radio Liberty*, May 30, 2019, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-berdynskykh-peremogla/29971746.html>
- ¹⁵⁸ Oleh Shynkarenko, "Найвільніший у світі інтернет vs "чорні коробочки" СБУ," [The most free internet in the world vs "black boxes" of SBU,] *Human Rights Information Centre*, March 15, 2019, <https://zmina.info/articles/najvilnishi-v-sviti-internet-vs-chorni-korobochki-sbu/>
- ¹⁵⁹ NCCI, Rules for Activities in the Sphere of Telecommunications.
- ¹⁶⁰ Oleg Shynkarenko, "Зашморг на інтернет," [A Noose on the Internet], *INSIDER*, January 8, 2014, <http://www.theinsider.ua/business/52bac42dd8f4d/>
- ¹⁶¹ "IMI: 235 порушень свободи слова зафіксували в Україні 2018 року," [IMI: 235 violations of freedom of speech noted in Ukraine in 2018] *Radio Free Europe/Radio Liberty*, January 17, 2019, <https://bit.ly/2FissJd>
- ¹⁶² "В Україні за перші півроку зафіксовано 116 порушень свободи слова – IMI," [In Ukraine, in the first half of the year, 116 violations of the freedom of speech - IMI - were reported,] *Detector Media*, July 4, 2019, <https://detector.media/infospace/article/168667/2019-07-04-v-ukraini-za-pershi-pivroku-zafiksovano-116-porushen-svobodi-slova-imi/>
- ¹⁶³ "Ukrainian journalist Vadym Komarov dies six weeks after assault," *CPJ*, June 20, 2019, <https://cpj.org/2019/06/ukrainian-journalist-vadym-komarov-dies-six-weeks-phi>
- ¹⁶⁴ "Bihus.Info claimed to be followed too," *Institute Mass Information*, February 22, 2019, <https://imi.org.ua/en/articles/bihus-info-claimed-to-be-followed-too-i1465>
- ¹⁶⁵ "Ukrainian investigative journalists report being followed, monitored," *Committee to Protect Journalists*, February 25, 2019, <https://cpj.org/2019/02/ukrainian-investigative-journalists-report-being-f.php>
- ¹⁶⁶ "В Ахметова звинуватили журналіста програми 'Схеми' Ткача у втручанні в приватне життя олігарха," [Akhmetov's people blamed journalist of the Schemes program Tkach for intrusion into private life of the oligarch,] *Radio Free Europe/Radio Liberty*, February 25, 2019, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes-reaktsiya-akhmetova/29790082.html>
- ¹⁶⁷ "Bodyguards Attack RFE/RL Journalists, Ukrainian TV Crew At Kyiv Airport," *Radio Liberty*, November 8, 2017, <https://www.rferl.org/a/ukraine-medvedchuk-bodyguards-attacks-rferl-journalists-airport/28841831.html>
- ¹⁶⁸ "Ukraine charges Russian journalist with treason," *Deutsche Welle*, May 16, 2018, <https://www.dw.com/en/ukraine-charges-russian-journalist-with-treason/a-43816675>
- ¹⁶⁹ "SBU conducting searches in editorial office of Strana.ua in state secret leaks probe," *UNIAN*, August 9, 2017, <https://www.unian.info/society/2072939-sbu-conducting-searches-in-editorial-office-of-stranaua-in-state-secret-leaks-probe.html>; "Ukrainian law enforcement raid Vesti offices in Kiev," *CPJ*, February 9, 2018, <https://cpj.org/2018/02/ukrainian-law-enforcement-raid-vesti-offices-in-ki.php>
- ¹⁷⁰ Christopher Miller, "Prominent Belarusian-Born Journalist Pavel Sheremet Killed In Kyiv Car Blast," *Radio Liberty*, July 20, 2016, <http://www.rferl.org/a/ukraine-journalist-pavel-sheremet-killed-car-bomb/27868777.html>

- ¹⁷¹ Alec Luhn, "Car bomb kills pioneering journalist Pavel Sheremet in Kiev," *The Guardian*, July 20, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/20/ukraine-journalist-pavel-sheremet-killed-kiev-car-bombing>.
- ¹⁷² Gala Sklyarevskaya, "Персональні дані українських журналістів знов оприлюднили на сепаратистських сайтах," [Personal data of Ukrainian journalists again published on separatists' websites] *Detector Media*, August 30, 2018, <https://detector.media/infospace/article/140609/2018-08-30-personalni-dani-ukrainskikh-zhurnalistiv-znov-oprilyudnili-na-separatistskikh-saitakh/>
- ¹⁷³ "Миротворец" оприлюднив новий список журналістів," ["Myrotvorets" published a new list of journalists,] *Detector Media*, August 20, 2016, <https://detector.media/infospace/article/118004/2016-08-20-mirotvorets-oprilyudniv-novii-spisok-zhurnalistiv/>
- ¹⁷⁴ Aric Toler, Tetyana Lokot, "Ukrainian Activists Leak Personal Information of Thousands of War Reporters in the Donbas," *Global Voices*, May 11, 2016, <https://globalvoices.org/2016/05/11/ukrainian-activists-leak-personal-information-of-thousands-of-war-reporters-in-the-donbas/>
- ¹⁷⁵ Halya Coynash, "Ukrainian journalist who twice confronted Putin targeted by Myrotvorets Centre vigilantes," *Human Rights in Ukraine*, May 25, 2016, <http://www.khpg.org/en/index.php?id=1464127138>
- ¹⁷⁶ «Diversity interrupted: anti-gay crusades mar Ukraine's tolerant façade," *Global Voices*, May 12, 2017, <https://globalvoices.org/2017/05/12/diversity-interrupted-anti-gay-crusades-mar-ukraines-tolerant-facade/>
- ¹⁷⁷ T-O.org.ua, *Freedom of expression online for LGBT, HIV, gender equality activist*, January 14, 2019, https://issuu.com/fulcrumua/docs/freedom_eng
- ¹⁷⁸ "Residents of Zakarpattia region with Hungarian citizenship included in Ukraine's Myrotvorets database," *UNIAN*, September 22, 2018, <https://www.unian.info/society/10270593-residents-of-zakarpattia-region-with-hungarian-citizenship-included-in-ukraine-s-myrotvorets-database.html>
- ¹⁷⁹ "Кіберполіція: Росія готує кібератаки на вибори в Україні," [Cyber police: Russia prepares cyberattacks on elections in Ukraine] *Ukrayinska Pravda*, January 27, 2019, <https://www.pravda.com.ua/news/2019/01/27/7204947/>
- ¹⁸⁰ Serhiy Stetsenko, "Росія і кібератаки. Україна поділилася досвідом кіберзахисту з чеськими колегами," [Russia and cyberattacks. Ukraine shared its experience in cyber protection with Czech colleagues] *RFE/RL*, December 14, 2018, <https://www.radiosvoboda.org/a/29656549.html>
- ¹⁸¹ Oleh Derevyanko, "Кібератака на нотаріусів чи напад на Україну?" [Cyberattack on notaries or an attack on Ukraine?] *Ekonomichna Pravda*, December 21, 2018, <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/12/21/643809/>
- ¹⁸² Pavel Polityuk, "Exclusive: Ukraine says Russian hackers preparing massive strike," *Reuters*, June 26, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-cyber-exclusive/exclusive-ukraine-says-russian-hackers-preparing-massive-strike-idUSKBN1JM225>; "Russia hackers 'preparing huge malware attack' on Ukraine businesses, claims cyber police chief," *Independent*, June 27, 2018, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-russian-hackers-constitution-day-notpetya-malware-a8418596.html>
- ¹⁸³ "Кіберполіція встановила двох чоловіків, які вчиняли DDoS-атаки на українські інтернет-ресурси," [Cyber police identifies two men who commit DDoS attacks on Ukrainian Internet resources.] *Cyber Police of Ukraine*, January 17, 2019, <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-vstanovyla-dvoch-cholovikiv-yaki-vchynyal-ddos-atomy-na-ukrayinski-internet-resursy-1337/>
- ¹⁸⁴ "Кіберполіція викрила групу хакерів, які ошукали українців більш як на 5 мільйонів гривень," [Cyber police expose a group of hackers who have robbed Ukrainians of more than 5 million hryvnias.] *Cyber Police of Ukraine*, January 10, 2019, <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-vykryla-grupu-xakeriv-yaki-oshukaly-ukrayincziv-bilsh-yak-na-miljoniv-gryven-968/>
- ¹⁸⁵ "Cyber attack hits Ukraine then spreads internationally," June 27, 2016, <https://www.nytimes.com/2017/06/27/technology/ransomware-hackers.html?mcubz=1&r=0>
- ¹⁸⁶ "Cyber attacks on Ukrainian government and corporate networks halted," *Ukrinform*, June 28, 2017, <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/2255698-cyber-attack-on-ukrainian-government-and-corporate-networks-halted.html>
- ¹⁸⁷ "Ukraine points finger at Russian security services in recent cyber attack," *Reuters*, July 1, 2017, <https://www.reuters.com/article/us-cyber-attack-ukraine/ukraine-points-finger-at-russian-security-services-in-recent-cyber-attack-idUSKBN19M39P>
- ¹⁸⁸ Ellen Nakashima, "Russian military was behind 'NotPetya' cyberattack in Ukraine, CIA concludes" *Washington Post*, January 12, 2018, <http://wapo.st/2FGXC18>
- ¹⁸⁹ "Українські кібер війська" за три роки заблокували 173 сайти терористів," (Ukrainian cyber forces blocked 173 websites of terrorists over the course of three years), *Detector Media*, March 10, 2017, <http://bit.ly/2ofBooQ>